

CAVALLERS DE CAPA I CAPELL, QUANTES ESTRELES HI HA EN EL CEL?

El cosmos femení
en les rondalles tradicionals valencianes

Treball del Màster en *La política de les dones*

Universitat de Barcelona

Tutora: Dra. Laura Mercader Amigó

Alumna: Oreto Doménech i Masià

Índex

1. PRINCIPI	2
Les tres germanes i el do de l'estrela	
2. AIXÒ ERA I NO ERA...	6
Personatges femenins als contes tradicionals	
2.1 <i>El cosmos estrelat i la constel·lació de la literatura oral</i>	7
2.2 <i>"Per la seua falta de compassió..." Rondalles i ordre simbòlic de la mare.</i>	18
3. FINAL	35
Dibuixar amb el dit una estrela al front	
Bibliografia	40

1. PRESENTACIÓ

Les tres germanes i el do de l'estrela

Això era i no era, quan les bruixes anaven amb granera...

Que al poble de Beneixama, a prop d'Alcoi, vivien felices tres germanes, Leonor, Àngels i Fina. La mare, Àngela, delicada i amorosa; i el seu pare, Quico, orgullós de tindre tres xiques tan espavilades i intel·ligents. Ambdós, pare i mare, eren grans contadors d'històries al voltant de la llar de foc o a la porta de casa, a les nits d'estiu, tot prenent la fresca.

Hi havia també, en aquella casa gran, de poble, feta de pedra i morter, sense fonaments però amb bigues tan amples com la soca d'un pi adult, casa rica del carrer la Séquia en un altre temps, un xiquet que no parava mai quiet, únic fill viu d'Àngels després de tenir ella moltes pèrdues, el que feia nou dels seus germans i germanes no vius. Paquito, a qui les cosinetes entremaliades feien entremaliadures i després, entre rialles, culpaven de tots els "desbaldos" per ser el més menut. Els cosins el consideraven massa xicotet per jugar amb ells i ell, innocent i de bon cor, no tenia altra cosa que fer que correr amunt i avall tot el dia, amollant a dojo l'energia de la vida que havia rebut per gràcia després d'esperar-lo sa mare tants anys. Francesc saltironejava i s'amagava a l'andana o davall del tendur, sempre ideant què s'inventaria, com un teuladí enjogassat per la felicitat que contenia aquell cosset esprimatxat d'ulls enormes i somriure tímid que rebia tones diàries d'amor de mare, des que eixia el sol fins que es colgava al llit rendit.

El xiquet que no parava mai quiet, només s'asseia com una estàtua a la cadira de boga més baixeta quan les paraules teixien xarxa, caliu, bressol, tendresa i família al seu voltant i sortien les rondalles i contarelles, els succeïts i cançons, com fils de sucre invisibles, de la boca dels avis, les ties i la seua mare.

La tieta Leonor em va ensenyar a fer boletes de nou i em va donar la seua recepta particular -cada dona del poble en té la seua i la guarda com un secret- de la tortada d'ametla. Durant els anys que va viure baix de nosaltres, ja casats i a Beneixama, el meu marit seguia visitant-la cada dia i jo... no tant. Una dona valenta i geniüda que, tanmateix, servia el tio Honori sense queixa, com si sabera en quins espais podia batallar i en quins altres no hi pagava la pena. La recança d'ella, però, era tota una altra: no haver pogut estudiar i que fos la germana d'enmig, Àngels, la que hagués fet mestra. De memòria portentosa, la tia Leonor mantenia vives paraules i expressions que jo només havia vist escrites als diccionaris i ella les usava tan panxa "nincara". De tant en tant, un plat d'arròs caldós i un poalet de figues, pujava amb una cordeta que llançàvem des de la finestra de casa nostra que donava al seu pati.

Amb la tia Fina, la més xicoteta, dolça i tova com un coixí de ploma i seda, encara vaig compartir alguns estius quan venia a passar-los amb la seua germana Leonor i va poder conèixer i agafar al bracet la meua filla Maria, ja que va ser l'última de les tres germanes que va morir. Sempre que venia a Beneixama deia: "que bé que estem juntetes, amb la meua germana". I és que les germanes no es barallaven per res del món, tot i que discreparen o alguna de les dues no es trobara a gust, mai de la vida he vist una convivència tan bona. Les recorde a la porta de casa assegudetes, les nits d'estiu, conversant i observant la gent que passava, amb les necessàries salutacions si calia. De sobte, arribava el silenci... perquè Francesc els havia dut de la gelateria dos gotets d'aigua-civada amb una boleta de mantecat. I el xuclar no permet la conversa, que eren les dues unes bones "golondres".

La golafreria pel dolç la comparteix tota la família del meu home de part de sa mare. Criats entre gerretes de mel, que el tio Honori tenia ruscós, i el pastador sempre ple amb altres "feridellos", com rotllets, tonyes, ametlats i torró, no podia ser d'una altra manera. Les tres germanes, també dolceres, sembla que posaven mel també a la seua relació perquè no es parlaven mai amb paraules amargants. Francesc m'ha explicat que, si una es molestava, les altres dues l'apaivagaven; Leonor, la més forta de caràcter i la primogènita, si volia alguna cosa, Àngels la més despresa, li la donava i Fina s'aconformava al que feien les dues. I tot això sense crits, bregues, insults o mentides a l'esquena entre elles, perquè el que més s'estimaven era estar juntes les tres. A Àngels, la meua sogra, mai no la vaig conèixer en vida, però sí que l'he coneguda en presència mitjançant el meu home, Francesc, que va perdre sa mare amb vint-i-dos anys, víctima d'un càncer de melsa fulminant que se la va endur en onze dies.

De seguida que vaig conèixer Francesc vaig tindre un pensament que em va passar pel cap durant dos segons: "amb aquest home sí que podria viure jo". Uns dies després, un huit de març, em va regalar un llibre per felicitar-me en el dia de les dones. Era un recull de rondalles, i en la dedicatòria del llibre posava:

"A ma mare,
que em va ensenyar a estimar Beneixama
amb ulls de tendresa i felicitat".

Jo no sabia encara res d'ell ni de la seua història, ni em podia imaginar tan sols que faríem junts la vida. Tanmateix, aquella dedicatòria, no puc explicar per què -o tal vegada, ara una mica sí- em va enamorar. I després, vaig gaudir tant llegint aquelles rondalles, tan vives que semblava que es movien, amb tan pocs circumloquis literaris, autèntiques, veritables, com si sentís les gravacions de les persones que les contaven. Històries, contes, succeïts i acudits contats a la porta del carrer o a la vora de la llar, principalment per dones, Leonor, Àngels i Fina, i d'altres contalles més picants del tio Honori... altres historietes de veïns i veïnes de Beneixama que quan sabien que Francesc les recollia anaven a contar-li'n. El poble

de Beneixama, de mil i escaig habitants, ha fet molta festa de veure un patrimoni seu íntim i familiar, publicat en paper: De vegades, no som conscients de la dimensió que té en la salut afectiva d'una comunitat de persones posar en valor les coses familiars del poble, les coses de les dones, en gran part. Ara ell és, a Beneixama, Francesc el de les rondalles.

Aquestes rondalles estan transcrites de l'oral, sense afegir ni llevar res, només polides en algun castellanisme i prou, fixades i posades en valor per a tots els públics, ja que contenen un glossari al final i una proposta didàctica per si les mestres les volen fer servir amb els infants. El valencià que perviu en aquests contes deu ser, pel càlcul d'anys de les dones que les van sentir de sa mare i son pare, aproximadament la llengua oral de finals del segle XIX. Un patrimoni de memòria viva, tan rica i, alhora, tan tènue i transparent que s'hi pot veure el present al través... Com fer que el món se l'estime, aquesta preciosa joia testimonial d'un temps on les relacions eren la xarxa que sostenia el viure i la felicitat?

Diu Luisa Muraro

“Es la experiencia de la relación con la madre, que nos deja, no un recuerdo, sino una huella indeleble, como un esquema para las futuras experiencias y la posibilidad de darles un orden lógico¹”

I, sense dubte, és així. Jo ho he viscut i ho visc amb la meua parella, com l'amor de la mare salva, inclús de grans horrors, transcendent temps i espai. Rescate també aquest amor de mare, que m'ha fet tant de bé a mi a través del meu company, i el pose de manifest llegint-lo amb amor com un homenatge a Leonor, Àngels i Fina, i totes les dones que han contat històries a la xicalla i als adults, tot teixint fils de fortaleza, coneixença i unió.

Francesc em donava, sense ell saber-ho, amb les rondalles, una lliçó d'amor; estimació per les seues dones, la mare i les dues ties, atorgant-li valor a la memòria d'elles i revivint totes les estones de bona relació que hi va passar. Ressuscitant la seua mare cada vegada que llegim *La bona xiqueta*, una mare que el va ensenyar a plorar quan ho necessitava, a cuinar i a dur la casa i que, al final, encara guardava un ensenyament per a ell que jo també he aollit com un regal: que la vulnerabilitat del cos troba en l'amor la seua fortaleza. Perquè la seua mare va morir sense dolor i els metges se'n feien creus, ja que, pel seu estat, hauria d'haver estat rabiant i udolant de mal.

Una lliçó d'amor incommensurable, la de l'àvia Àngels, que perdura en el temps i que transmetem a la nostra filla Maria i jo voldria que aquesta recerca sobre el món de les dones en les rondalles orals que ha recollit Francesc siga també un present per a ella. Un testimoni fixat, com una revelació d'alguna sibil·la que ha

¹ Luisa Muraro, (1994): *El orden simbólico de la madre*. Editorial horas y HORAS. Madrid.

parlat i encara parla a través de totes, i que diu que un altre món, no violent -que no vol dir exempt de maldat- és possible. De la mateixa manera que les ties de Francesc li feren de mare quan la meua sogra va faltar, estar a Beneixama m'ha fet a mi mare, perquè m'ha fet estimar el poble alhora que aprenia a estimar la meua filla i construïem la nostra família. Deu anys després d'arribar al poble, perquè mai és tard per començar a estimar.

Posada la darrera idea en paraules de Luisa Muraro, en aquestes rondalles ens allunyem de la lògica de l'antinomia en la qual

“Las metáforas y los símbolos maternos presuponen y alimentan el paralelismo entre la vida natural y la cultura, junto a una serie ilimitada de oposiciones y analogías entre una y otra, encubriendo así sus relaciones de otro tipo, las disparidades, las irreversibilidades, las dependencias y las diversas combinaciones posibles².”

Trobarem en les rondalles, en canvi, i a cada moment, un acostament a l'harmonia i molt subtilment la revelació d'un univers simbòlic que fa referència a les dones

“(...) el simbolismo no metafórico de la madre (...) que ya tiene lugar, de hecho, y un lugar solidísimo, una fortaleza, en nuestra infancia³”.

I això ho notarem encara que no hàgem llegit ni escoltat mai rondalles, perquè totes i tots hem viscut en algun moment eixe espai en el qual la realitat i la imaginació no tenen una frontera tan definida i són les paraules en relació -la llengua materna- de la tia, de la iaia, de la cosina, de la mare, en un moment concret de temps i d'espai, les que ens van marcant el camí que transitem.

Totes sabem, veritablement, què vol dir quan una velleta dona a una jove el present d'una estrella al bell mig del front. En aquestes rondalles molts personatges femenins ens mostren com

“el saber amar es el poner en círculo las fuerzas pasionales con la actividad de la mente⁴”

Contalles on trobem genealogia materna, relacions d'*affidamento* i capacitat de fer valer l'autoritat materna -enfront de l'abús de poder i l'autoritarisme- en un grapat de situacions moltes de les quals són demostració de la grandesa de les dones. I un cosmos de símbols que representen el misteri i que podem descobrir o podem deixar-los en l'espai del somni i de la màgia. Nosaltres decidim.

El context de Beneixama, on s'han recollit aquestes rondalles, és el d'un poblet rural (1400 hab.) a l'interior i al sud del País Valencià, molt a prop de la

² Luisa Muraro, Op. Cit.

³ Luisa Muraro, Op. Cit.

⁴ Luisa Muraro, Op. Cit.

frontera amb l'antic regne de Castella, amb nuclis poblacionals castellanoparlants grans molt a prop, com ara Villena (35.000 hab.) o Elda (52.000 hab.). Tot i això, el valencià hi és la llengua d'ús del carrer i també la de l'escola: els adolescents encara el parlen entre ells i la gent s'estima la llengua, en general i encara és la llengua que es transmet en moltes famílies. El mitjà de vida principal és el conreu de l'olivera, de l'ametla, del cereal i de la vinya, tot i que el poble valora molt la cultura i el saber perquè, sent un poble agrícola sense indústria, molts dels pagesos van invertir els diners de les collites en donar carrera de magisteri a les seues filles i fills. Per aquest motiu, queda per a Beneixama, en el poble i als voltants, el malnom de "el poble dels set savis" en al·lusió a la quantitat d'ensenyants que han nascut a Beneixama i van pel món fent de mestres.

El corpus -més aviat cos- amb què hem treballat consisteix en un centenar de rondalles arreplegades en llibretes i després enregistrades amb cassette al llarg de 30 anys -entre el 1981 i el 2011- per Francesc Josep Gascó i Navarro, en un context familiar o, com a molt, de veïnat, transcrites més tard i publicades molts anys després. El procediment filològic de curació per part de Francesc ha consistit en substituir alguns castellanismes -pocs- per la paraula catalana original i fer la recerca etimològica de les paraules i expressions desconegudes o en desús en el moment de la transcripció dels contes. Malauradament, i per això sembla el destí d'aquestes històries el de sobreviure de boca a orella, els dos volums que apleguen noranta dels cent contes recollits, ara són introbables. La primera va ser una publicació finançada per l'Ajuntament d'Ontinyent amb l'Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida i l'Alcoià⁵ i, a les publicacions locals, una vegada esgotada la tirada d'una obra no se sol reeditar. El segon llibre va ser publicat per una editorial d'Alzira, Editorial Germania⁶, i, com una broma del destí o el començament d'alguna rondalla, els germans que tenien l'editorial van partir palletes: tot i haver-se venut molts exemplars de les rondalles, ja no es va reeditar el recull mai més.

Ara les rondalles resten adormides en un disc dur i guardades també en un arxiu al núvol. Les recuperem en aquest treball i les retornem a les dones que tantes vegades les van contar. Així que, dibuixem una estrela al front de la bona xiqueta perquè aquest conte no s'ha acabat... tot just comença ara.

2. AIXÒ ERA I NO ERA...

Personatges femenins als contes tradicionals

⁵ GASCON I NAVARRO, F. (1999): *Rondalles de la Vall d'Albaida i l'Alcoià*, Ontinyent, IEVA-Ajuntament d'Ontinyent.

⁶ GASCON I NAVARRO, F. (2011): *Rondalles de Beneixama*, Alzira, Editorial Germania.

2.1 *El cosmos estrelat i la constel·lació de la literatura oral*

Els contes tradicionals, anomenats també rondalles, són narracions curtes de transmissió oral, l'origen de les quals es perd en el temps. Parafrasejant Ana Cristina Herreros⁷, no són tradicionals perquè expliquen coses de la tradició, sinó que s'anomenen així perquè perviuen en variants i es transmeten de boca a orella.

El frau de la igualtat també, intenta d'alguna manera, igualar els papers d'homes i dones en els contes tradicionals i, en part, és comprensible perquè sovint ens han arribat les versions escrites i fixades. Tot i que les dones han estat tradicionalment les que han transmés la literatura oral, els primers llibres recopilatoris d'aquest mena de contes van ser fets per hòmens, habitualment clergues protestants i, d'aquesta manera, l'autora esmentada més amunt pensa que la visió patriarcal del món va ser l'escollida entre totes les variants possibles. Això ens enfada, és clar.

Tot i això, un conte com *Caputxeta vermella* o *La cendrellosa* es buida de contingut diferencial i significatiu per a les criatures quan es passa pel sedàs igualitari. Els contes tradicionals són uns contenidors pregons d'allò simbòlic: molts d'ells estan molt a prop del misteri que hui dia ha desaparegut de la quotidianitat i ha quedat relegat en les religions o, per sort encara, als poemes.

Arribar a capir el rerefons simbòlic dels contes tradicionals requereix sensibilitat d'apertura a allò altre, disposició a entendre -una època, un moment- i innocència de descobriment, flexibilitat. Les dones hem estat al llarg de la història ben a prop d'aquesta possibilitat simbòlica i, per això, recuperar els contes tradicionals i posar-los de nou en circulació de manera oral o, fins i tot, audiovisual o digital contribueix a eixamplar l'univers simbòlic que beneficia a tota la societat, perquè és un "més" per a les dones i les criatures.

A mi m'agrada pensar en les rondalles con onades de paraules que recorren el planeta tocant el cor de les persones, ja que aquestes narracions es comparteixen en comunitat -famílies, veïnats, pobles- i en aquestes reunions intergeneracionals les rondalles donen a cada persona el que necessita a cada moment, tal i com ho fa la mare. No hi ha en elles igualtat, sovint tampoc hi ha equitat, perquè el món no és igualitari ni equànime; hi ha, però, necessitat, ajuda, saviesa, confiança, goig, amor, desig, espill on mirar-se i, també, maldat, engany, mentida, violència, crueltat, vidre a través del qual mirar. Sobre la pedagogia de les rondalles i la línia subtil entre l'objectiu d'entretenir o educar amb elles hi tornarem al final.

Es considera que la creació d'aquests contes no és de cap persona i és de totes i de tots; no tenen autoria coneguda i, per això, se sol dir que el conte és

⁷Herreros, Ana Cristina (2020) *El origen de los mitos del amor romántico en los cuentos tradicionales*, videoconferència en Va de cuentos, Alacant.

anònim. No obstant això, molt sovint eren les dones en les famílies les contadores d'històries i, de més a més, cada rondallaire, cada persona que escolta la rondalla i després la conta a alguna altra, va afegint-hi les peculiaritats del seu tarannà, del seu paisatge i de les experiències viscudes. Aquestes rondalles que presentem, gairebé totes tenen nom de dona, perquè dones eren les que en contaven quan Francesc les va arreplegar.

Per a les persones que estimem les rondalles, trobar coincidències amb contes d'altres pobles, llengües i cultures és una gran alegria. És una mena de sentiment de germanor que transcendeix l'ésser concret i s'enlaira a llocs exòtics i llunyans, i ens uneix. Alguns recollidors i recollidores de rondalles fan servir l'índex classificatori d'Arne-Thompson-Uther⁸ per anar traçant el mapa de coincidències de les històries orals que es van coneixent arreu. Al País Valencià és Rafael Bertran Llavador⁹ qui ha fet una antologia, catalogació i estudi de dues-centes rondalles en el qual inclou diverses versions de la mateixa història en les dues llengües que es parlen al territori valencià, cosa que també és molt bonica de comparar, perquè cada llengua, el català i el castellà, vehicula un món particular.

De més a més, els recollidors i recollidores de rondalles actuals s'afanyen a transcriure i preservar els contes de la manera més fidel possible a com les persones el conten i, mitjançant les classificacions establertes més amunt, podem ara trobar fàcilment publicats en paper i també digitalitzats, milers de contes de tradició oral. La preservació de la literatura oral, des de fa aproximadament una trentena d'anys, va en tendència a ser fidel a la persona que la conta i, això, d'alguna manera fa que els contes ens arriben més o menys lliures de la violència hermenèutica -més o menys, dic, perquè si es queden només com a objecte d'anàlisi en contextos universitaris no deixen de ser objectes atesorats però inerts-. El costum de guarnir amb llengua literària els contes orals dels recopiladors romàntics, homes que disposaven de temps i diners per a dedicar-s'hi -el nom dels quals, curiosament sí que hi apareixia en els reculls de fa un segle i mig-, sembla que està gairebé oblidada, llevat d'alguns cas d'obra divulgativa, o en alguns reculls fets des d'un punt de vista molt didàctic, per a l'escola. Les adaptacions teatrals o audiovisuals, en canvi, solen conservar millor la frescor de la llengua viva parlada.

L'estudi del folklore se'm representa una cosa que és com voler garbellar l'aigua. O dit en una acepció més adient, la disciplina de l'etnopoètica tracta d'ordenar una cosa viva i movedissa, canviant, de múltiples recepcions i, sobretot, lligada a una manera de viure que passa i s'acaba i torna a començar actualitzada. Es pensa, però, per les afinitats trobades en les rondalles de parla catalana -la paraula "parla" connecta amb l'oral més que no el mot "llengua", més connotat- que provenen contes tradicionals de l'àrea mediterrània, molt a prop dels contes del nord

⁸ Índex Arne-Thompson-Uther

<https://sites.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Content/ATU_Tales.htm>

⁹ Beltran Llavador, Rafael (2007): *Rondalles populars valencianes*, Ed. Universitat de València, València.

d'Àfrica que enfonsen les arrels en la tradició dels contes orientals de l'àrea islàmica, contes on hi ha esdeveniments encadenats, o històries dins d'històries, com matrioixques, dels quals coneixem totes i tots com a model paradigmàtic *Les mil i una nits*.

Les rondalles s'hi avindrien, d'alguna manera, amb un "cosmos ordenat segons un principi matern", complex d'abastar, senzill de sentir, de notar:

"Con la imagen del cielo estrellado dentro de nosotras (...) se muestra que la medida del cosmos la encontramos en nosotras mismas porque el orden de la madre está tanto dentro como fuera de nosotras. Por este motivo, no se trata tanto de calcular la distancia entre las estrellas como de seguir una práctica de vida orientada. (Luisa Muraro, El orden simbólico de la madre). (...) Existe indudablemente la necesidad de compartir el mundo. Pero con todas las demás mujeres y con los hombres, o sea con toda la gente de carne y hueso, empezando por la más cercana. No tengo que dividir el mundo con el otro sexo en cuanto tal, del mismo modo que lo que me falta no es el ser hombre¹⁰".

Les rondalles donen una visió del món exterior que passa sempre per l'interior de la persona que les conta, sovint una dona, i ho fan a través de la llengua oral per a totes les persones presents; Ana Cristina Herreros diu que hi ha tantes versions de Rapunzel com contadores les han contades. A cada home, dona, avi, àvia, xiquet o xiqueta i inclús a les criatures de bolquers, entrar en el cosmos d'aquestes històries fa un efecte diferent: a uns els diverteix, a d'altres els alligona, als menuts els embadaleix i, si ho entenen a mitges, la locució de la rondalla els captiva igualment i les criatures escolten els sons i les paraules de la seua llengua materna en un context d'harmonia i unió. Les rondalles formen part d'una pràctica de vida orientada a la comunitat i les dones en aquesta pràctica tenen un paper rellevant; les rondalles contades de viva veu fan compartir el món a homes i dones, un món que té tota la diversitat continguda. A les rondalles no hi ha cap algorisme o elecció que fa que apareguen els temes que més t'agraden, van eixint de la memòria, de les memòries, enganxades com cireres: les coses terribles i precioses comparteixen temps i espai, com en la vida. Les rondalles, després de contades, no s'acaben del tot perquè deixen obert l'espai al diàleg, a les preguntes, a la conversa.

Cada vegada que escoltem rondalles està fent-se dins nostre un mapa d'orientació, tant fa que les rondalles siguin locals o de l'Àfrica. Especialment per a les dones, el mapa que dibuixen les rondalles ha estat de vegades diferent del mapa de la vida diària en una societat patriarcal; les contalles orals permeten a les dones parlar de sexe obertament o fent servir eufemismes, mostrar el seu enginy i intel·ligència en situacions figurades, posicionar-se com a part del misteri, d'allò transcendent i màgic fent de fades padrines o velletes que atorguen dons o materialitzar la por de les criatures en la forma de la mala fortuna o les bruixes.

¹⁰ Maria Milagros Rivera Garretas (1996). "Partir de sí", revista *Perspectivas*, Isis Internacional, Ciutat de Mèxic.

Però és en l'acte performatiu de narrar-les, mitjançant una veu que capta l'atenció de la resta, on hi ha eixe moment per a totes i tots, únic i compartit en el temps i l'espai però múltiple en objectius, en reminiscències, en comprensió, en recepció i en efectes. I totes les estratègies de dramatització que participen en l'acte de contar -entonació, gestualitat, silencis, volum- converteixen la iaia, la mare, la tia, o l'àvia en un passatge amb el món, un món que entra a casa i es fa present, de manera segura, tranquil·la, controlada, per a totes i tots. L'espai íntim, la casa, esdevé l'espai de les rondalles i molt sovint aquestes també contribueixen a fer casa natal, genealogia materna, perquè en transmetre aquests contes la rondallaire rememora i reviu les paraules de les seues mares i àvies, la pròpia nissaga femenina.

En la lectura global de les cent rondalles recollides per Francesc, es percep tot això que envolta el moment de contar i he volgut també saber quina era la presència de le dones, quantes tenien un paper protagonista... Les xifres, però, no són tan importants i no sé si són molt significatives: sembla que aquestes són les engrunes d'una tradició oral viva que no fa tants anys es mantenia esponerosa...

TÍTOL	NÚM. PERSONATGES FEMENINS	NOMS	OFICI PARENTIU	CARÀCTER	PROTAGONISTA
EL RANDE	2	SENSE NOM	LA MARE	Sàvia i resolutiva	SÍ
		MARIETA	LA FILLA	Tímida	SÍ
EL RECTOR PORQUEROL	1	SENSE NOM	LA CRIADA	Sense prejudicis, fa el mateix que un home	SÍ
LA PALMERA	2	SENSE NOM	L'HOSTALERA	Dolenta, lladroneja	SÍ
		SENSE NOM	LA DONA	Sense especificar	
ELS TRES PÈLS DEL DIMONI	6	SENSE NOM	LA PADRINA	Endevinadora / profetisa	
		SENSE NOM	LA MOLINERA	Sense especificar, fa de mare del protagonista	
		SENSE NOM	LA REINA	No específic. Es limita a obeir les ordres del rei i casa la filla amb un pobre desconegut.	

		SENSE NOM	LA FILLA DEL REI	No específic. Es limita a obeir les ordres del rei i es casa amb algú perquè li ho mana son pare	
		SENSE NOM	LA VELLA	Res d'especific. Es limita a preguntar per la solució d'un problema.	
		SENSE NOM	LA MARE DEL DIMONI	Prudent i enginyosa	Sí
LA CRIADA GOLAFRA	2	SENSE NOM	LA CRIADA	Golafra	Sí
		SENSE NOM	LA SENYORETA	sent molt d'escrúpol i fàstic enfront de l'engany del menjar	
EL BORREC	1	SENSE NOM	LA SOGRA	Aparentment no obediend amb el marit, però acaba accedint a les peticions del mateix	
LA MALA FORTUNA	2	SENSE NOM	DONA QUE VA A LLAVAR 1	Rebel perquè no fa cas de les indicacions tradicionals de no anar a llavar a partir d'una hora determinada.	Sí
		SENSE NOM	DONA QUE VA A LLAVAR 2	Maldat. Personatge malèfic	
UN SERMÓ MODERN	1	MARIETA	CRIADA	Decidida	Sí
LA CENDRELLOSA	5	CENDRELLOSA	CRIADA / PRINCESA	Bona xiqueta i bonica, callada, molt feineria i sabuda	Sí

		SENSE NOM	LA MADRASTRA	No s'hi especifica res. Simplement, permet el comportament dolent de les filles cap a Cendrellosa, amb la qual cosa esdevé cooperadora passiva en el mateix	
		SENSE NOM	LA FILLA DE LA MADRASTRA 1	Envejosa, dolenta, lletja i malforjada	
		SENSE NOM	LA FILLA DE LA MADRASTRA 2	Envejosa, dolenta, lletja i malforjada	
		SENSE NOM	LA FADA PADRINA	Poders màgics	
EL MATRIMONI DIVERTIT	2	SENSE NOM	LA DONA	Obedient	Sí
		SENSE NOM	LES VEÏNES	Sense especificar	
LA CRIADA BAJOCA	1	QUICA TONA	LA CRIADA	Innocent, obedient, perquè fa tot el que li manen sense plantejar-s'ho	Sí
CIGRONET	1	SENSE NOM	LA MARE	Mare preocupada per la seguretat del fill	Sí
L'ÀVIA ESTALVIADORA	1	SENSE NOM	LA DONA VELLA	Estalviadora	Sí
ELS ESTUDIANTS FAMOLENCES	1	SENSE NOM	LA BUNYOLERA	Innocent, beneita	Sí
EL RECTOR ESPAVILAT	1	SENSE NOM	LA CRIADA	Sense especificar	
EL POBRET ENGANYAT	1	SENSE NOM	LA MARE	Sense especificar	
EL FILL PROFITÓS	1	SENSE NOM	LA MARE	Confiana en el fill, bacora	

EL FRARE DE PATIRÀS	1	SENSE NOM	LA MASOVERA	Còmplice d'un crim	
EL MATRIMONI MOLT UNIT	1	SENSE NOM	LA DONA	Obedient, flixada	Sí
LA MASOVERA POREGUITA	1	SENSE NOM	LA MASOVERA	Poreguita, intel·ligent i enginyosa	Sí
UN ALTRE QUE SE'N VA A CUBA!	2	SENSE NOM	NOVENÇANA / FILLA	Adúltera amb poca traça	Sí
		SENSE NOM	MARE	Adúltera amb més experiència, però que acaba sent descoberta, també	Sí
EL NAN SALTADOR	1	SENSE NOM	FILLA MOLINERETA /	Guapa, educada, obedient i senzilla	Sí
EL DIMONI XICOTET	2	PEPETA	FILLA	No n'apareix cap tret, però podem deduir que és una xica obedient de la mare perquè fa tot com ella li diu	Sí
		SENSE NOM	MARE	Sabuda, per l'experiència de l'edat	Sí
LA MARQUESA DE TOUS	1	SENSE NOM	MARQUESA	Consentida pels pares i sense sentit de la mesura.	Sí
L'ONCLE PERET I LA TIETA JOANA	1	JOANA	TIETA	Dona pobra interessada a millorar a la vida i orgullosa	Sí
ELS TEULADINS	1	SENSE NOM	LA MARE	No apareix cap tret distintiu. Només que explica als fills les coses de la mateixa manera, sense discriminar-los per la manca d'intel·ligència	Sí

LA COIXETA	2	SENSE NOM	LA COIXETA	Soferta	Sí
		SENSE NOM	LA MARE	En principi, una mica oblidadissa o despistada, perquè arriben els fills sense la germana i no se n'estranya.	
L'ANELL DE LA PROMESA	2	SENSE NOM	XICA	Prudent, d'acord amb les normes socials patriarcals al principi	
		SENSE NOM	NÚVIA 2	No s'especifica	
LES TRES CABRETES I EL LLOP	4	SENSE NOM	MARE	Prudent i preocupada per les filles. Valenta i enginyosa	Sí
		SENSE NOM	GERMANES GRANS	Desobedients i confiades	
		SENSE NOM	GERMANA PETITA	Prudent, llesta i obedient	Sí
PERET, MARIETA I LA FREIXURETA	3	MARIETA	XIQUETA / GERMANETA	No apareix cap tret, llevat del propi d'una xiqueta menuda: enjogassada, etc	Sí
		SENSE NOM	MADRASTRA	Dolenta i sense estimació cap a qui no són els seus fills	
		SENSE NOM	CARNISSERA	Bona persona, de cor tendre, intenta evitar un castig previsible part de la madrastra	
LES BOTIFARRETES DE SEGÓ	2	PEPETA	BEATA 1	Bromista i devota d'anar a missa	Sí
		MARIETA	BEATA 2	Devota, sense especificar	Sí
LA DONA RICA I EL POBRET	2	SENSE NOM	DONA RICA	Educada	

		SENSE NOM	AMIGA	Sense especificar	
EL DIMONI EMPLOMAT	1	SENSE NOM	DONA	Honesta i decidida	
LA FLOR DEL GIRABLAU	1	SENSE NOM	VELLETA	Personatge màgic que actua segons el comportament de qui la tracta. Si és bo, li concedirà el que desitja. La velleta és capaç de veure el bon cor	
EL PINTOR I LES MONGES VERGONYOSES	3	SENSE NOM	MONGETA JOVE	Innocent i vergonyosa	
		SENSE NOM	MONJA MAJOR	Vergonyosa	
		SENSE NOM	MARE SUPERIORA	Resolta i imaginativa	Sí
QUE PAREGA I QUE NO SIGA	1	SENSE NOM	DONA DE POBLE	Gasiva i pretenciosa	Sí
LA PRINCESA DEL CIGRÓ	2	SENSE NOM	LA PRINCESA	Obedient, educada, confiada, guapa	
		SENSE NOM	LA MARE DEL PRÍncep	Desconfiada	Sí
LA SERP QUE MAMAVA	1	SENSE NOM	LA MARE	Valenta i prudent	Sí
UN PIJAMA MODERN	2	SENSE NOM	LA MARE	Antiquada	Sí
		SENSE NOM	LA FILLA	Moderna i sense prejudicis	Sí
EL BENEIT QUE NO HO ERA TANT	2	SENSE NOM	LA FILLA	Obedient	Sí
		SENSE NOM	LA MARE	Interessada	Sí
LA DONA QUE MAI TENIA FAM	1	SENSE NOM	L'ESPOSA	Profitosa i mentidera	Sí
LA RATETA PIFIANTA	1	SENSE NOM	RATETA	Presumida	Sí

PER QUÈ L'AIGUA DEL MAR ÉS SALADA?	1	SENSE NOM	VELLETA	Dona màgica amb poders que premia el bon comportament	
LA BONA XIQUETA	4	SENSE NOM	LA XIQUETA	Bona, obedient, caritativa	Sí
		SENSE NOM	LA MADRASTRA	Dolenta i mentidera	Sí
		SENSE NOM	LA GERMANASTRA	Dolenta i envejosa	Sí
		SENSE NOM	LA VELLETA	Ésser amb poders màgics, que premia les bones accions i castiga les dolentes	Sí
LA MARE DE DÉU DE BIAR	2	GRÀCIA	MARE DE DÉU	Divinitat cristiana	Sí
		SENSE NOM	CRIADA	Obedient als manaments dels amos	
LA DONA DIMONI	3	DIVINA AURORA	MARE DE DÉU	Divinitat cristiana	Sí
		SENSE NOM	DONA DIMONI	Dolentíssima, de fam incommensurable. Ésser demoníac, mig dona, mig serp	Sí
		SENSE NOM	LA MARE	Treballadora i valenta	Sí
EL PASTOR SABUT	1	SENSE NOM	DONA JOVE	Obedient, es casa sense estimar, només per l'interès dels pares	
EL XIQUET PERDUT	2	DIVINA AURORA	DONA CUIDADORA	Bondadosa. Divinitat cristiana protectora	Sí
		SENSE NOM	LA MARE	Mare preocupada per la desaparició del fill	Sí

ELS LLADRES DE LA MARE DE DÉU DE BIAR	1	MARE DE DÉU DE GRÀCIA	VERGE	Divinitat cristiana objecte de devoció	Sí
LA CRIADETA	3	SENSE NOM	XIQUETA CRIADA /	Bona xiqueta i feina	Sí
		SENSE NOM	MASOVERA	Mare preocupada	
		DIVINA AURORA	VERGE	Divinitat cristiana protectora que ressuscita un nadó cremat	Sí
ET VULL MÉS QUE UN BON CAGAR	3	SENSE NOM	FILLA GRAN	Dolenta, falsa	
		SENSE NOM	FILLA MITJANA	Dolenta, falsa	
		SENSE NOM	FILLA PETITA / FETILLERA	Bona, sàvia, decidida	Sí
LA POR DE LA LLUMENETA	2	SENSE NOM	L'AVIA	Humil, obedient, treballadora, devota	Sí
		MARGARIDETA	LA NÉTA	Humil, obedient, treballadora	Sí

Pel que es veu, de les cent rondalles, n'hi ha cinquanta-dues amb dones en la història. En aquestes hi ha cinquanta-sis personatges femenins que representen un paper rellevant i no merament secundari o de comparsa. Poques dones tenen nom a les rondalles, i si en tenen de propi solen ser les joves i xiquetes amb un nom en diminutiu.

Les rondalles vives són capaces de traslladar-nos al cos a cos amb la mare, al lloc del desig sadollat, al caliu de l'amor del tacte i la possibilitat, més enllà de la llengua corrent. Això era i no era... l'espai que hi ha enmig, a cavall de la imaginació i la realitat, el moment de despertar-se i d'adormir-se, el rovell de l'ou del misteri de la vida de cada dia:

“(En Freud) el padre prohíbe el cuerpo a cuerpo con la madre. ¿Pero dónde queda, para nosotras, lo imaginario y lo simbólico de la vida intrauterina y del primer cuerpo a cuerpo con la madre? ¿En qué noche, en qué locura quedan abandonados? (...) Y la relación con la placenta, esa primera casa que nos rodea y cuyo halo transportamos por todas partes, cual una seguridad del primer momento, ¿cómo se representa esta relación en nuestra cultura? (...) A falta de una representación de la misma, ¿no existe siempre el peligro de reconstituir la matriz original? ¿De buscar refugio en todos los cuerpos abiertos? ¿De habitar y anidar incesantemente en el cuerpo de las otras? (...) El carácter inalterable de lo que, en las terapias analíticas, se denomina "oralidad", la sed infinita, el deseo de estar colmado de ella del que tanto nos hablan y que, según dicen, hace imposibles ciertas curas, ese carácter abismal de una boca de lactante o de un sexo de mujer, por otra parte. (...) No hay motivo alguno para que el hambre de una

criatura ni el apetito sexual de una mujer deban ser insaciables. Todo demuestra lo contrario. (...) Entonces, lo que la criatura pide al seno materno, ¿no es acaso recibirlo todo? Ese todo que recibía en el vientre de su madre: la vida, la casa, la que habita y la de su cuerpo, el alimento, el aire, el calor, el movimiento, et. Este todo se desplazaría a la avidez oral, a la falta de hallarse situaPedaPeddo en su espacio, en su tiempo, y en el exilio de aquellos¹¹.

He triat algunes rondalles per a una lectura més propera i no tan general. Acaronada a les faldilles de la velleta màgica de veu melodiosa, capaç d'atorgar-nos a totes el do de l'univers al bell mig del front, tanque els ulls i sent com m'aparta els cabells i em dibuixa una estrela, i calle, i escolte... i m'escolte.

2.2 “Per la seua falta de compassió...” Rondalles i ordre simbòlic de la mare.

“El sentir no separa, mantiene unidos adelante y atrás, antes y después, pasado y futuro, en un único movimiento circular en el que somos libres de decidir cómo ponernos y dónde colocar nuestra mirada. El sentir lo mezcla todo, no se basa en la dialéctica ni en la teoría de los contrarios¹²”.

En aquestes quinze rondalles escollides he trobat molts elements propis de la pràctica política de les dones, expressats de diferents maneres, moltes vegades des del partir de si -experiència, pràctica, relació, genealogia, llengua materna, dir la veritat, cos a cos amb la mare- i d'altres referents a l'ordre simbòlic -llibertat relacional, casa natal, grandesa de les dones, de xiqueta a dona, autoritat femenina, *affidamento*, misteri i màgia, les tres mares, el matriarcat prepatriarcal, el “més” o “excedència” de la dona-.

Totes, però, tenen en comú l'experiència femenina, no com a saviesa acumulada, sinó com a experiència relacionada amb el sentir. Un sentir que passa pel cos sempre i es converteix en un pensament que s'expressa en el cos, en una espiral que es fa des de l'inici i sense interrupció. Un sentir que les fa estar en societat i apartar-se del patriarcat quan poden, de vegades quan convé o, fins i tot, quedar-se completament fora de l'ordre del pare en les rondalles més fantàstiques.

“La experiencia femenina hace mundo, dándolo a luz, cuando logra nombrar relaciones sociales sin recurrir a mediaciones masculinas (...) de-generadas no en la crítica ni en la lucha contra el orden socio-simbólico patriarcal, sino en el apartamiento de este orden y en la búsqueda de otras mediaciones, no masculinas, para intentar estar en el mundo en femenino. Esta de-generación no ha consistido ni consiste en una reforma de los contenidos de lo femenino sino en un cambio radical de la naturaleza de la relación social entre los sexos¹³”.

En aquestes històries les dones no són gairebé mai víctimes, són éssers humans que viuen en un món on la maldat i la bondat, com la vida i la mort,

¹¹ Luce Irigaray (1994) *El cuerpo a cuerpo con la madre. Debate feminista*, 10, Universidad Nacional Autónoma de México.

¹² Luisa Muraro (2010) *La verdad de las mujeres*. DUODA: estudis de la diferència sexual, Barcelona.

¹³ Luisa Muraro, Op. Cit.

coexisteixen. La victimització de les dones no és la norma: fins i tot després de la mort hi ha un rescabament; la maldat tampoc no té per norma nom de dona: hòmens i dones tenen el cor assecat d'igual manera i això els iguala quan fan mal. En la bondat, en canvi, la multiplicitat de possibilitats de fer el bé abunda. És a dir, no hi ha un ordre patriarcal basat en el poder que funciona sempre, hi ha una convivència de bondat i maldat diversa, heterogènia, maneres de viure que es trenquen a cada moment, varietat de solucions en relació, transformacions de la persona... per a dones i hòmens.

Les tres rondalles següents tenen un contingut sexual més o menys explícit contextualitzat de tres maneres molt diferents. El fet de contar aquestes rondalles en un àmbit familiar donava possibilitat a la dona que les contava de fer explícit un llenguatge i uns conceptes que en el dia a dia no es consideraven adequats d'esmentar. El tema sexual, en aquest tres contes, s'enfronta des de l'humor, en el cas de *El rector porquerol*, des de la candidesa en *El pintor i les monges vergonyoses* i amb la intel·ligència i l'autoritat maternes a la rondalla de *El rander*.

El rector porquerol, és un conte molt humorístic i escatològic, una competició de pets entre un sacerdot i la seua criada. El contrast entre els dos protagonistes és, d'entrada, tota una inversió del que hauria de ser: ell, brut i deixadot; ella, neta i resolutiva. La criada posa un límit per a una millor convivència i ho fa quan el sacerdot, mentre estan dinant, es tira un gran pet i ella, lluny d'enfadar-s'hi o pegar a fugir, li retruca amb un altre pet encara més gros. Ara estan en igualtat de condicions, perquè totes les persones són iguals en les coses del mal de panxa. El mossén, però, com a home que és, entra en guerra i la repta a una provata: ompliran un llibrell de farina fins a dalt i una i l'altre s'amollaran pets aponats en el llibrell a veure qui n'escampa més farina. Quan la criada amb un gran petot fins i tot bada el llibrell, el sacerdot vol veure què té baix de les faldilles, perquè, segons ell, això no és normal. Queda astorat en veure que la dona té "dos" forats i això explica per què dispara tan fort, perquè té una escopeta de dos canons.

Més enllà de la rialla que fa sempre parlar de temes escatològics, i encara més si hi ha criatures davant, trobem que es posa de manifest la ignorància del cos de la dona per part de l'home, però també de la condició femenina, capaç de posar límits, o d'ordenar, la convivència, tal i com fan les mares. L'eufemisme de l'escopeta serà entès de diferent manera per les persones que escolten la rondalla, si són més gran o molt menuts. És una manera, també, de manifestar la diferència sexual entre home i dona i posar-la al centre d'un espai on, de ben segur, hi haurà preguntes encara que no es donen les respostes per part dels adults.

Passa també, que ens pot semblar que aquest senyor no sap com és el cos d'una dona perquè els sacerdots se suposa que són cèlibes. Tanmateix, sí que se sent legitimat per a alçar-li la faldilla a la criada i mirar què té baix i, a més, ella s'hi deixa. Això també està autoritzat en el context de la provata, que és una competició

en la que guanya el o la millor i no es poden fer trampes. En conclusió, el sacerdot entra en guerra de pets i la dona el venç sense barallar-s'hi, tot aconseguint així una convivència agradable per desimboldre's al lloc de criada que era el que ella desitjava.

A *El pintor i les monges vergonyoses*, el pintor que pinta el convent de les mongetes a dalt d'una bastida i fa molta calor, així que decideix no posar-se pantalons. Cada vegada que les mongetes passen per l'església s'avergonyeixen molt de veure els genitals de l'home en un lloc sagrat com l'esglésiat. Lluny de fer-lo fora del convent o cridar-lo a capítol, totes juntes inventen una manera de fer-li saber que això que fa no és correcte: acorden que la millor manera és dir-li-ho en forma de cançó i totes a la una van a l'església i canten a cor:

*Senyor pintor, de les pintures,
que se li veuen les penjadures,
no són taronges ni llimons,
però es veuen per tots els racons!!*

L'home respon de manera bròfega, amb una altra cançó que es canta amb la mateixa tonada:

*– Germanetes, germanetes,
no tingau tantes punyetes,
que per a dir-me que se'm veuen els collons,
no ens calen tantes cançons...*

De nou hi ha un normalitzar la diferència sexual d'una manera humorística, una mica tendra i innocent. No hi ha reaccions de separació, de violència... les monges, en principi, no se senten atacades o insegures -el context de la calor ho justifica- i els importa més que res la falta de respecte religiosa i, de fet, elles sí que "respecten" el lloc sagrat fent allí el que van sempre a fer: cantar. Hi ha, a més, autoritat materna de la Superiora per ordinar l'estratagema i, curiosament, les tres monges protagonistes, la joveneta, la més experimentada i la Mare Superiora representen també les tres edats de la dona, les tres mares.

Posada en escena de la diferència sexual també passa, en algunes rondalles, per preparar les joves en el pas de xiquetes a dones. A *El rander*, la bonica jove que cada dia rega la planteta d'alfàbega dalt del balcó de sa casa se sent intimidada per un comerciant de randes que la incrimina cada vegada que la veu. La xiqueta no sap què respondre-hi i sa mare li diu una resposta per al rander... que el deixa mocat! Com a home que no pot consentir de no dir l'última paraula, va a visitar-les per a regalar-los una randa de les més boniques, si la xica es deixa besar. A la mare no li sembla tan greu en un context controlat com el de la casa i hi accedeix, però ell, a l'endemà, torna a incriminar la filla quan ix al balcó posant al descobert per a tot el món que l'ha besada. La mare, sabent un dia que el rander estava malalt, aprofita l'avinentesa per oferir-se com a dona remeiera i curar-lo. I el cura, amb una

bona llavativa que es convertirà en un límit ben posat: un punt i final contra l'abús del rander.

Aquesta rondalla podria ser un relat sobre el que Ana Cristina Herreros anomena "dones que sagnen", expressió que encunya Marita de Sterck¹⁴. Són històries orals que s'emmarquen en el pas de la infantesa a l'adolescència-joventut d'una xiqueta acompanyada per una "germana de sang", que pot ser la mare, la germana, una tieta... En aquesta mena d'històries la jove sempre apareix en un lloc en alt, en aquest cas, el balcó, perquè simbolitza el pas a dona i la possibilitat de ser mare concebuda com un creixement, una elevació -siga mare després o no, això és indiferent: el que hi compta és que el cos s'obri a la possibilitat d'un altre i s'eleva perquè s'engrandeix-.

Que estiga regant l'alfàbega dona compte de la bellesa, la fragància, la vitalitat, però també la delicadesa de l'adolescent que necessita encara les cures. La xiqueta, primer, no té una resposta per al rander, no sap què dir-li, però sa mare, tot acompanyant-la en aquesta transformació a dona, l'ajuda a posar un límit a l'home amb una resposta que la nena li dirà. La mare acompanya i ordena, protegeix però deixa a la filla el seu espai, no ho fa per ella, no va a cantar-li les quaranta al rander, però es manté molt a prop.

El rander pregunta "*Marieta, quantes fulletes té la mata?*", que d'alguna manera és una insinuació per saber si la xica ja té edat per a ser una dona, hi manifesta el seu desig sexual veladament però al carrer. La resposta de la mare que la xiqueta diu és: "*Cavaller de capa i capell, quantes estrelles hi ha en el cel?*", és a dir, posa el límit com dient-li "tu ets un home dret i fet i aquesta xiqueta la pose molt lluny de tu", que és com dir-li que es passe la vida contant les estrelles que hi ha al cel, un impossible per a ell.

No donant-se per vençut insisteix i va a casa d'elles. La mare el veu vindre d'una hora lluny, però aprofita l'avinentesa per a seguir acompanyant i ensenyant la filla. En un entorn segur i controlat accedeix al bes i la filla es tria la randa que més li agrada. Això, simbòlicament, sabent que les mares aprofiten les oportunitats, és com un tastet per a la filla de la sexualitat en un context de diferència sexual. A més, ella dona el bes, ella tria la randa: la mare està a prop però deixa que la filla avanci i la randa bé podria ser per al futur vestit de núvia o per a la bolcada de la seua criatura... de nou la transició de xiqueta gran a dona, sexualitat, desig, maternitat.

El rander que ja havia aconseguit el que volia encara està enrabiad perquè només vol guanyar ell i revela allò que s'havia acordat en la intimitat i ho fa públic amb la intenció d'embrutar l'honor de la filla, que ara és quan comença a entendre una part del que és ser dona. La mare també li ha donat l'oportunitat de saber com

¹⁴ Marita de Sterck, (2014), *El despertar de la belleza. Sesenta cuentos populares de los cinco continentes*, Editorial Siruela, Madrid.

triar la seua parella, els límits saludables, i l'acompanyarà de nou a casa el rander quan es presente l'oportunitat per a donar-li una bona lliçó: les mares, el mal només per fer mal, no el toleren.

Així que, com que les dones abans eren molt coneixedores de remeis i el rander està malalt, restrenyit, es refia de la mare i la filla quan van a visitar-lo -i, potser, per menysteniment de la capacitat de les dones-. La mare, com a remei radical, li fica una safanòria pel cul, és dir, li dóna com a medecina el que ell pretenia fer a la filla i se'n va. Però el rander, torna-li la trompa al xic! Ja recuperat torna davall del balcó de la xiqueta que rega l'alfàbega.

Si no hagués seguit l'home fent patir la jove, difamant-la en públic, tot hauria quedat en la intimitat, però com que és un fatxada que vol fer mal, l'acció de la mare es fa pública en la resposta de la filla, que demostra així que ja s'ha fet dona i posa el límit ella mateixa:

- "Marieta, quantes fulletes té la mata?"
- "Cavaller de capa i capell, quantes estreles hi ha en el cel?"
- "I la besada del rander?"

Però aquesta vegada, la xica va ser més valenta, i li va dir:

- "I la safanòria pel cul?"

Ajudar les mares a les filles a saber com triar també és un acompanyament que en les rondalles es mou en un pla molt simbòlic, poc evident si les llegim literalment. En les dues rondalles anteriors és molt evident que es mostra la diferència sexual, però no és tan evident que les dones fan viure el seu saber en genealogia de mares i filles, i que l'autoritat, l'experiència i inclús una mena d'*affidamento* -en la mongeta jove que descobreix que el pintor va sense pantalons- també hi són ben presents.

Los relatos que se cuentan durante los rituales de crecimiento o que los mayores desean transmitir a los jóvenes al margen de estos ritos son siempre narraciones poderosas y desafiantes centradas en temas significativos: el origen del mundo, la esencia del ser humano, la enfermedad y la muerte, las (di)similitudes que existen entre personas y animales, la diferencia de género y la intimidad sexual, las transgresiones y las consecuencias de la ruptura de tabúes, la importancia de la elección de pareja, los retos planteados por las relaciones entre hijastras o hijastros y madrastras o padrastros, la fuerza del deseo de la procreación, la magia y la ambivalencia del amor –incluso del amor primigenio al que debemos nuestra existencia y nuestra supervivencia: el amor materno, capaz de nutrir y de devorar–, las dificultades y las posibilidades inherentes a la metamorfosis, la transformación, el renacimiento, la transición de la juventud a la edad adulta¹⁵.

Escapolir-se de la violència o el control patriarcals també significa saber triar la parella i saber posar els límits adequats, així mateix significa saber criar. A les

¹⁵ Marita de Sterck, Op. Cit.

rondalles de *El dimoni xicotet* i *Els tres pèls del dimoni*, lluny de l'ésser malèfic amb banyes i cua, els dos dimonis protagonistes es comporten com a criatures.

I, és que, fins i tot, els dimonis tenen mare, i ja sabem que les mares donen a cada u el que necessita. Els tres pèls del dimoni és un relat que conté altres contarelles dins, només apuntades al llarg de la trama principal que no és altra que la del bon xic que es posa en camí i supera tres enigmes per retornar fins a la persona que estima, la princesa que tenia designada com a parella des del naixement. En aquesta rondalla el simbolisme del número tres és important: tres són els pèls que li ha d'arrancar al dimoni, tres els enigmes que ha de superar i dues voltes tres les dones que es troba pel camí de la vida.

Al bon xic protagonista, acabat de nàixer la padrina el beneeix i li profetitza que es casarà amb la filla del rei, cosa que, als contes tradicionals, té el significat d'esdevenir ric que vol dir accedir a la soberania d'un mateix, ja que els reis fan allò que els plau i no han de treballar. Ell és un nadó molt formós i el rei quan se n'assabenta de la profecia de la padrina vol matar-lo, però els criats que ho havien de fer se'n compadeixen de veure'l tan preciós i dins d'un cistell de vímet el deixen surar al riu: la bellesa i la compassió són bons aliats contra la mort. El xiquet va a parar a una sènia i els moliners que no tenien criatures l'adopten i es dediquen a criar-lo com a un fill.

Un dia que el rei va de cacera s'atura al molí i demana pa i companatge. Quan veu el xicot, tan polit, sospita i en saber-ne l'edat i que és adoptat pels moliners efectivament cau en el compte que és aquell xiquet que imaginava mort. Pensa un parany i li demana que porte una carta a la reina i el xicot obeeix sense saber, és clar, que el missatge deia que el mataren tan bon punt arribàs a palau.

En el camí li agafa son i es troba una cova on s'atura a dormir: és la cova d'uns lladres que, en veure'l tan bonicot i bon xic, se'n compadeixen i li canvien el missatge de la carta per un altre que deia que el xicot es casara amb la filla del rei tan punt no hi arribara. I així fou, per a sorpresa del rei que tornà de la cacera molt de temps després.

Fins aquest punt la benaurança de la padrina s'ha complit: el xiquet ha anat escapant-se de la violència del pare perquè ha anat trobant pel camí hòmens i dones que s'estimen la bellesa i la bondat. Ara, però, és quan iniciarà el camí de la maduresa perquè el rei li demana els tres pèls del dimoni per posar-lo a prova "com a home". El que el rei no sap és que els dimonis també tenen mare.

Després de passar per pobles i presentar-se-li tres enigmes misteriosos per resoldre, humil i amb l'afany d'ajudar en el que puga, arriba a la cova del dimoni. La mare del dimoni no pot evitar fer de mare només el veu perquè un xicot tan guapot i bo el voldríem totes les dones i li diu que s'amague a sota de les seues grans

faldilles per aconseguir donar-li allò que necessita del fill: tres pèls. La mare del dimoni aconsegueix amansir el fill i que no faça massa cas de l'olor a carn humana que nota amb moixonetes: li rasca el cap fins que s'adorm. I en cada arrencada de cabell li pregunta la solució a cadascun dels enigmes, dient-li que els somiava. El xic torna devanit a ajudar el barquer, la velleta i el veí i amb els tres pèls de dimoni per al rei. Arriba fet un home -un home bo- al palau, i carregat amb tres bosses d'or -un home ric-. El rei, que és dolentot i avariciós i no en té mai prou -perquè estar en l'ordre del pare és no poder assaciar mai la gana-, corre a buscar més or i, amb les presses de passar el riu... es queda de barquer del dimoni per sempre!

En aquest conte, que sembla fet de fragments d'altres contes tradicionals -retafiles, de filar, diem al País Valencià als contes encandenats- es veu clarament la convivència en el temps i l'espai de l'ordre del pare i de l'ordre simbòlic de la mare. És en les relacions que s'estableixen en el camí de la vida des del naixement que el jove no es lliura en cap d'elles a la violència i, de més a més, rep un triple do de tres dones que li fan de mare: la padrina, la molinera i la mare del dimoni. I acaba amb la reina i la princesa, sobirà de la seua persona, sent feliços i menjant anissos.

“se lo da la experiencia que pide ser significada, no por una máquina simbólica ya predispuesta, sino por un ser vivo que siente y habla. La experiencia no da pruebas, su evidencia no es una prueba. Ella simplemente llama al sujeto, digamos incluso que le hace nacer, le invita a tomar la palabra y le sostiene en su pretensión de decir algo verdadero. Y no es un sujeto neutro ni neutral, es un ser viviente que, gracias al lenguaje, junto a otras/otros, da cuenta de lo que a él, a ella, se le manifiesta¹⁶”.

El dimoni xicotet, en canvi, és un conte en el qual una mare experimentada acompanya la filla en la solució d'un problema. El fet que el camí que ha de fer Pepeta, la filla, siga passar per un pont fa pensar que el relat ens mostra un acompanyament a fer-se dona i, em fa l'efecte que, sobretot, a entendre com és criar.

Els dimonis xicotets són una classe entre els monstres espantacriatures valencians que es dediquen a fer entremaliadures a la gent: fer que caigues un bac, que se't trenquen els ous, que es punxe la roda del cotxe. Quan Pepeta cau enmig del pont la seua mare aprofita l'ocasió per mostrar-li al dimoni i a la filla com eduquen les mares. Com es pot engalipar a un dimoni xicotet? Amb dolços, mel i farina és com l'atrapen i el tanquen en una gàbia, ben enutjat, que no parla precisament en llengua materna sinó que les pobres mare i filla l'han de suportar cridant paraules gruixudes tres dies. Malgrat que els promet una bossa d'or, fins que no els assegura que no farà més la guitza a les persones que passen pel pont, la mare no el deixa lliure. Promesa de dimoni xicotet!

¹⁶ Muraro, Luisa. «El pensamiento de la experiencia». *DUODA: estudios de la diferencia sexual*, 2007, Núm. 33, <<https://raco.cat/index.php/DUODA/article/view/121111>>

I és que les criatures a casa són una benedicció del cel, però, de vegades, es converteixen en dimonis xicotets i ens toca exercitar molt i molt la paciència a les mares i als pares perquè els xiquets i les xiquetes d'ara tenen un geni com un regalessier! Per a criar cal molt de dolç, molta mel, sucre, farina, ous, cos i paraules nutritives que òbriguen el paradís al paladar de les nostres criatures. I, tot i que ara ja no engabiem els dimonis xicotets, també hi calen límits i saber que, quan a un altre li fas mal, això ja no fa gràcia.

Tal i com li va passar al dimoni xicotet en veure els rotllets encarats sobre la taula de la cuina, quan una família viu d'acord amb l'ordre simbòlic de la mare, els seus membres s'envisquen de mel moltes vegades perquè el plaer és un ingredient sovintejat al cercle familiar. I no és que no existisquen moments de fel, però aquesta disposició a l'altre fa que la integritat de les persones i personetes que hi conviuen no es trenque irreparablement quan la vida envia proves difícils en el camí. Això es veu bé en la rondalla més amunt explicada *Els tres pèls del dimoni* en la qual el xicot que fa el camí de l'heroi és una persona que, tot i viure a la perifèria, al marge, ara diríem en situació de vulnerabilitat, s'escapa dels perills que l'assetgen. I, si aconsegueix, malgrat tots els entrebancs i perills, esdevenir el rei i sobirà de la seua pròpia existència, és perquè s'ha criat amb mares que l'han ajudat perquè han permès la diferència -en aquest cas, la diferència de l'excés que és la bellesa i la bondat- al llarg del camí de la vida en relació.

L'obertura a la diferència en l'ordre simbòlic de la mare es fa a través de la paraula, ensenyant la llengua materna, escampant-la pel niu, entre branquetes i borriçol de plomes. La llengua materna refilava la mare de la rondalla de *Els teuladins* quan, dels tres pollets que habitaven amb ella el niu, el tercer d'ells va poder demostrar a asa mare i als germans que, no per ser el més xicotet era el més badoc. El fet que la mare i els altres dos germans queden sense paraules, millor dit, sense xiulets, significa que s'autoritza la diferència i que la mare que està en relació amb els fills o filles, habitant i construint la casa natal, vull dir, el niu, acull l'esdevenir de les criatures en diferència i en relació. Em fa goig saber que generacions de xiquets i xiquetes de Beneixama han interioritzat tan bé què és això de la inclusió, sense unitats didàctiques específiques, al caliu de la llar.

Vol dir que no hi havia discriminació, assetjament cruel o ganes de brega només per fer mal en aquells temps més o menys llunyans? De cap manera; el patriarcat arrapa amb les seues urpes allà on pot o el deixen. Ho veiem a la rondalla de *El matrimoni molt unit* on els amigots del casino calfen el cap a un bon marit perquè pensen que no és possible que s'hi avinga tan bé com explica amb la seua dona. Un dels amics, disposat a demostrar-li que la seua dona també té el "defecte" del mal geni, li dona uns quants "consells" per fer-la enfadar. La dona reacciona sorpresa; en cap moment, però, desconfia del marit ni li munta un canyaret. Tracta d'adaptar-se a la situació que, en la rondalla, és portada a l'extrem de l'humor:

Abans, les gallines entraven per les cases, (...) la dona havia parat la taula per a sopar, i una de les gallines va revolar per allà damunt. (...) I on va anar a cagar-se? Al mig de la taula.

La dona, que ho havia vist tot sense poder-ho evitar, va espantar les gallines al corral i, perquè el seu marit no veiés la merderada, hi va col·locar damunt un saler d'eixos redons antics, amb el cul per amunt.

Ja assegut a taula el matrimoni, l'home continuava pensant com faria enutjar la seua dona, i se li va ocórrer tot d'una. Així, quan la seua esposa li va preguntar:

- Que tu, què voldries per sopar?

L'home es va pensar que esta era la seua:

- Qui? Jo? Una bona merda! (Ho va dir, açò últim, com si estiguera molt i molt enutjat).

Però el que ell no s'esperava és que ella li respondria:

- Doncs, alça el saler i davall en trobaràs una!

Ja diu la dita que "*Si un no vol, dos no es barallen*" però no és el cas que siga sempre veritat, que les dites són també mentideres i les persones no som perfectes. Però en aquesta rondalla es veu prou clar el mapa que ha dibuixat el patriarcat durant molts segles, segons espais i contextos. I com, de veritat, hi ha hagut espais lliures de la violència de l'ordre del pare.

La princesa del cigró i *La flor del girablau* són dos contes populars més coneguts arreu en els quals allò simbòlic ens parla de l'ordre de la mare, de ritus iniciàtics de xiqueta a dona, de la grandesa de les dones, del guariment del tall patriarcal i de la llibertat que ensenyen les dones a les filles, però també als fills. La particularitat de la princesa del cigró valenciana és que el cigró amagat per la reina sota els set matalassos és un cigró... cuit! D'aquells cigrons que estan hores bull que bull en l'escudella o putxero i es desfan en la boca com si foren mantega.

Es tracta, com en *El rander*, d'un acompanyament en el pas de xiqueta a dona, però ara en un context de noblesa i per això es fa un acarament diferent del fet de saber escollir com a ensenyament de llibertat per part de la mare. Tot i que hi ha versions en les quals la princesa arriba tota mullada i bruta a palau com una pidolaire, en aquest conte la tria es fa entre les princeses dels regnes veïns. La princesa és acompanyada en aquest passatge simbòlic de creixement per la sogra, que la convida a dormir al palau: no oblidem que això deu ésser rebut com una deferència per la xica, no com un parany, que el que pensa la reina només ho sabem nosaltres. El fet que la pila de matalassos de llana fos tan alta que la jove es va haver d'enfilar a una escala per poder-se gitar no estranya la princesa, només la sorprén una mica i pensa: "regnes diferents, costums diferents". L'apertura a allò altre doncs, l'havia ben apres a la seua casa natal: havia estat ben criada. I quan la reina, a l'endemà de matí, la veu asseguda al llit i tota ullerosa s'hi interessa i la princesa... li diu la veritat!

Aquesta jovençola no inventa una excusa per quedar bé ni es posa a cridar i a renegar de com d'incòmode és el llit. Les princeses i les reines en els contes tradicionals són personatges que no han de buscar la subsistència sinó que els és donada des del bressol, i amb escreix. Gestionar, però, el do de l'abundància de ser dona, de la sobirania sobre la pròpia persona i aprendre la llibertat requereix, sense

dubte, entrar en l'òrbita de la llengua materna, estar criada en l'ordre simbòlic de la mare, i això ja és un altre tema. Aquesta princesa del cigró cuit, però, confia en l'autoritat materna i diu la veritat -a la sogra-mare- i això és el que la farà reina, sobirana del seu destí i de la seua persona, creadora de vida i trascedència amb el príncep, simbòlicament parlant, és clar. És això, i no el fet d'haver notat el cigró cuit, tot i que ja té mèrit!

La flor del girablau és també una rondalla molt coneguda, tot i que amb diferents tipus de flors, segons el lloc on es conta; ací, d'iris blaus n'hi ha a cabassos, perquè creixen salvatges a la vall i a la serra. Les rondalles que contenen cançoneta o verset em semblen molt especials: és com si encara foren més antigues, perquè l'inici de molts contes es troba en les cançons i el passatge entre poesia i prosa queda obert, i sempre és d'anada i tornada, com deu ser la seua natura.

En aquest conte la flor és el símbol de l'ordre de la mare: és el que necessita el rei per guarir-se de la seua "malaltia", malaltia que la ciència no pot curar -el poder?-. El rei també és el donant de l'abundància mitjançant la promesa de donar el regne a un dels dos fills, és a dir, la malaltia del rei és el signe d'alerta que provoca que els dos herois es posen en camí. I posar-se en camí per a després tornar sempre implica, en els contes tradicionals, una transformació.

La velleta -la bruixa o la fada, segons com tinga el cor de net o de brut la persona amb qui es troba- és la que desencadena el conflicte ja que el príncep que té bon cor i està trist de veres. La vella sap que diu la veritat, que sent tristesa pel seu pare enfront de la indiferència i l'ansia de poder del germà i per això li atorga el do de trobar la flor del girablau. Quan tot emocionat li ho conta al seu germà, zam! Ja tenim l'espasa fàl·lica patriarcal fent de les seues i matant a tort i a dret.

I qui ha de cantar com una mare-terra quan acull al seu si un dels seus fills si no és la flor del girablau?

*"El meu germà m'ha matat,
per enveja i per maldat.
Ell m'ha clavat una espasa,
i ací baix m'ha soterrat".*

La mare, amb la cançó, autoritza el seu fill mort a dir la veritat al món i així és com torna a la vida i es cura la ferida entre els dos germans. La ferida simbòlica curada i el rei també.

Per què l'aigua del mar és salada? és una rondalla que es podria considerar mítica, perquè intenta donar resposta a fenòmens naturals que les persones no entenien. En aquesta rondalla lligada a la mar fa molta alegria, a més, veure com

conté un simbòlic femení de vida que la saviesa popular ha deixat amagat, secret, misteri i funcionant al final del conte.

El cas és que la velleta -una fada, l'àvia Santa Anna, la dona amb experiència- salva l'home que ha perdut l'esperança i vol matar-se atorgant-li el do de l'abundància: li regala un morter que moldrà allò que desitge. Comença aleshores un camí de l'heroi que no sabrà aprofitar l'oportunitat que se li presenta, no sabrà acollir el desig, tornar a aquell desig inesgotable del cos de la mare i nodrir-se d'allò que se li dona i balafiarà els diners que li demana al morteret oblidant-se de la família, bufant-se i revelant el misteri al primer amigot que li toca el muscle. L'amic de taberna que li furta el morteret a l'home desesperat és el capità d'un vaixell; un home que cavalca la mar però tampoc no l'entén i, buscant d'aprofitar-se'n, tampoc entendrà el regal de la velleta. Per això el morteret encara està molent sal al fons de la mar, en companyia de la tripulació del vaixell que no va saber com parar-lo i que, a hores d'ara, deuen estar com la moixama, pobres.

El líquid amniòtic dolç i la mar salada, brou primigeni de la vida, origen del cercle de l'aigua al planeta, en relació amb tots els éssers vius fa possible la vida que se'ns dona. Els hòmens protagonistes d'aquestes dues rondalles no han sabut com gestionar la força de vida que conté la mesura del plaer, de la possibilitat de ser més d'un, d'obrir-se als altres, l'apertura que suposa el desig.

La mar, l'aigua, la fluïdesa i el misteri, la immensitat -excés, grandesa- se situa en el matriarcat original, previ al guerrejar dels pobles indoeuropeus i a la societat dels contraris, al llenguatge de la dialèctica, a l'espasa, la conquesta. O no tan previ i antic: es pot dir sense por que ha perviscut i encara ens mostra els seus signes: això de ben segur si a Beneixama encara s'han contat, no fa tants anys, les rondalles de *La serp que mamava* i *La dona dimoni*.

La serp que mamava és una rondalla que més o menys elaboradament explica el cas d'una criatura que va quedant-se primeta i pàl·lida fins que la mare descobreix que, de nit, una serpota li buida els pits mentre la criatura xucla la cua de la serp. El conte, simbòlicament, ens situa en el punt que la deesa mare és substituïda pel tall de l'espasa quan l'home li talla el cap a la serp. En aquesta versió que tenim, no només això, sinó que:

“Després, a colps d'aixada, la va fer tota xixines. Una vegada morta i ben morta, l'home va agafar-ne els trossos i els va colgar en un clot, en un bancal ben lluny de sa casa”.

Aquesta contarella amb aires de llegenda adaptada al context camperol conviu amb algunes creences com que “les serps no mosseguen les dones prenyades” o “les serps saben quan una dona està alletant perquè poden olorar la llet”, cosa que dona compte que encara es té una idea del lligam entre escates i fertilitat.

La meua sorpresa va ser gran quan vaig trobar la imatge d'un capitell on hi havia esculpida una dona nua a qui mamaven dels pits dues serps. La historiadora que compartia la foto, Isabel Mellén,¹⁷ que ha estudiat el romànic basc tot conclouent que va estar construït per les dones, explicava com un historiador havia convertit el símbol de la serp que mama en representació del pecat de luxúria. Per això a la rondalla la serp no pot existir amb la mare, la mare no té desig sexual i, si el té, la seua criatura no creix. Afig Isabel Mellén:

“Eukene Martínez Lagos¹⁸, que ha estudiado el tema de las “lujurias femeninas”, así lo afirma, argumentando que se puede trazar toda una genealogía en imágenes entre las diosas Terra o Tellus de la Antigüedad y las mujeres con serpientes medievales”.

Amanda Luyster¹⁹, historiadora de l'art, va ser qui, tornant a la font que havia citat el senyor historiador, no hi va trobar cap rastre de la serp i la luxúria, però sí que va trobar-hi representacions de dones que alletaven serps i granotes com a imatge de la Terra nutricia ja en l'època romana.

Una dona-serp és la protagonista de *La dona dimoni*, una rondalla que Francesc va recollir anònima per voluntat de la persona que la va contar, una dona molt devota que encara creia en el misteri i era molt religiosa. Es podria dir que aquesta rondalla és l'aprofitament d'aquest matriarcat ancestral per a configurar els miracles de la Mare de Déu i, sense subtileses, situar al costat diabòlic -de dispersió, caos, falta de mesura- la dona amb cos de serp i posar la vida -la supervivència, en una fugida del lloc del secret liderada pel fill- en mans i per gràcia de la Mare de Déu. En eixe sentit, una substitució mancada d'intel·ligència, el de la substitució de Déu per la Mare de Déu és el dogma popular practicat als nostres pobles valencians.

En *la dona dimoni* l'ama d'un mas necessita una família de masovers perquè hi viu sola. Corre la brama al poble, però, que alguna cosa es cou al mas i família que hi va, família que no en torna. Una família pobra s'arrisca a provar; l'ama els tracta molt bé, els paga un bon jornal, però la condició és que han de seguir les normes que ella pose. Manté les distàncies, no respon preguntes i amaga els seus costums que s'estima més practicar en solitari fins que el xiquet del matrimoni,

¹⁷ Mellén, Isabel (2021). *Tierra de damas. Las mujeres que construyeron el románico en el País Vasco*. Sans Soleil Ediciones, Vitoria-Gasteiz.

¹⁸ Martínez de Lagos, Eukene (2010): “*La femme aux serpents*. Evolución iconográfica de la representación de la lujuria en el Occidente europeo medieval” dins la revista *Clio&Crimen*, núm. 7, Durango. <<https://drive.google.com/file/d/1K6Hi1p9p5spyAszgOmLqXAr1qLUxerrm/view>>

¹⁹ Luyster, Amanda (001) “The Femme-aux-Serpents at Moissac: Luxuria (Lust) or a Bad Mother?” dins *Between Magic and Religion: Interdisciplinary Studies in Ancient Mediterranean Religion and Society*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.

<https://www.academia.edu/5466857/The_Femme_aux_Serpents_at_Moissac_Luxuria_Lust_or_a_Bad_Mother_In_Between_Magic_and_Religion_Interdisciplinary_Studies_in_Ancient_Mediterranean_Religion_and_Society_S_Asirvatham_C_O_Pache_and_J_Watrous_eds_Oxford_Rowman_and_Littlefield_Publishers_2001_165_91>

l'hereu, el primogènit, que és qui sospita des del primer moment d'aquella dona -no accepta els contrastos que s'hi donen, per a ell són contraris- tot estirant del fil del cabdell, a la manera de Teseu, alça la manta del tendur i posa la família en alerta sobre el monstre que els governa.

La rondalla de *La dona dimoni* mostra l'abundància -la casa sembla un mas envellit i, per dins, és un fastuós palau- com una cosa sospitosa, l'excés -l'ama que contracta la família demana dinars i sopars abundantíssims- com una cosa monstruosa, el silenci de la natura i l'olor a ferum -els pardalets no canten a prop del mas i un dels espais de la casa, per més que el renten, sempre fa olor de pudent, com a signe de mort i la diferència corporal, mantinguda en secret fins que el xiquet la desvetlla, com a perill de dimoni.

“¿Quién es la serpiente del Génesis? Algunas interpretaciones creen que es la representación del deseo sexual, otras la inclinación humana al mal, otras que representa al Diablo. La serpiente y la dragona pertenecen a la misma familia de animales y de palabras; lo demuestra el hecho de que en la Grecia antigua y luego durante el Imperio romano, a las serpientes grandes se les llamara dragonas. Tiamat es una dragona que el patriarcado hizo caer en el mal, asociación que se corresponde con la de la serpiente con el diablo, con la única diferencia de que en el paso de dragona a serpiente se pierde la diferencia sexual, pero permanece el mal. (...) la serpiente del Edén busca a la mujer, se acerca a Eva y habla con ella, no con Adán, signo de una diferencia sexual no eliminable, de la relación entre madre e hija que el patriarcado no puede cortar, a pesar de que la Biblia sea el territorio indiscutido del Uno masculino falso universal. La serpiente es, por tanto, mujer, habla distinto de todos los demás animales creados, es la más astuta entre las criaturas. (...) Eva ofrece inmediatamente la manzana a Adán, no se la esconde para ella, ni se la come entera. No hay en ella ni una búsqueda de dominio ni del poseer por poseer. En cambio, en el orden simbólico del padre el saber es elitista, monosexual, solo para pocos varones, el poder no se comparte²⁰”.

La dona amb mig cos de serp s'arrela a la llegenda de la Melusina²¹, que ja és literaturitzada i posada per escrit al segle XIV per Jean d'Arran de manera elaborada i, arranjada per emparentar el Senyor de Lusignan amb una mítica genealogia de fades, apropiant-se així del misteri i de la màgia lligades a les dones i capgirant-la, presentant Melusina com un monstre. No sentint-se satisfet amb això, perquè el patriarcat, que no té mares, mai no es veu associat, Melusina representa el trencament del pacte de la diferència sexual com dos infinits que es relacionen: el pacte de respectar la natura de la diferència sexual que, en les dones, conté el misteri de la possibilitat materna.

²⁰ Verzini, Barbara (2021): *La Madre en la Mar. El enigma de Tiamat*. Edición independiente A mano (Verzini i Rivera Garretas ed). Verona i Madrid.

²¹ Johanna Pavleski-Malingre que ha realitzat la Tesi Doctoral (Universitat Rennes II) sobre Melusina des del punt de vista comparatiu literari, iconogràfic i polític està en desacord a mostrar Melusina com una víctima del patriarcat o com el vestigi d'una deesa matriarcal perquè això amaga que, històricament, va ser el símbol d'una nissaga de dones fortes i poderoses. Jo pense que una cosa no treu l'altra, perquè des del punt de vista simbòlic ambdues lectures concorden.

La desconfiança, la sospita, el fet de buscar explicació a tot el que fa l'altra marca dues maneres d'entendre la relació. Fixem-nos que, en la família de masovers, el pare intenta donar explicació lògica al que contenen la dona i el fill, vol respectar la intimitat de l'ama. És el xiquet, un "nou home" que, amb l'acció d'alçar la manta del tendur, -que es percep violenta i equivalent a descobrir que hi ha davall unes faldilles-, marca el moment de la fugida del món matriarcal cap a una masculinitat que devora. Significa això que, així com Melusina s'havia aconformat a ser sis dies humana i un dia tornar al seu estat natural de serp aquàtica, de manera privada i secreta, per poder compartir vida amb el seu espòs, això es va considerar un excés que l'ordre del pare no estava disposat a tolerar. En les mares hi ha moments de renúncia al propi desig, en els pares no mai i, en aquesta rondalla, el monstre que menja persones i les du a abandonar l'abundància per esdevenir pobres és el patriarcat.

Descoberta, la dona-serp reacciona amb tanta fúria com ho faria la Medusa, i els increpa i persegueix. Els masovers i el fill delator fugen comes ajudeu-me, i s'exilien d'aquell espai de la sobreabundància i de l'excés posant el límit del metall en la forma de la cadena i la medalla de la Mare de Déu de la Divina Aurora. Certament, un altre inici, una nova aurora, forçat pel primogènit de la família i per la gràcia de la Verge que aixafa la serp amb el peu nu.

"La monstruización de una mujer por parte de lo masculino tiene hoy en mi cabeza un único subtítulo: qué hacer cuando una mujer es demasiado grande. Leer lo monstruoso de una mujer es, creo, seguramente, una de esas cosas que los hombres, y no solo ellos, hacen cuando una mujer es demasiado grande, y el que tiene delante se siente demasiado pequeño. Esa grandeza se vuelve, por tanto, amenazadora, peligrosa, intolerable²²".

La Divina Aurora en una medalla enganxada a una cadena fa de límit entre les Melusines i les Mares de Déu. La proliferació d'advocacions marianes és tan gran, i tan abundant la devoció popular que hi ajunta, que encara s'ha escapat alguna Mare-Déu creadora de vida. Fet i fet, una bona part del poble valencià l'anomena amb aquesta expressió dita així: "Maredéu".

En la rondalla de *La criadeta* la mateixa "Maredéu" del conte anterior, la Divina Aurora patrona de Beneixama, ressuscita un nadó mort com si fóra el nostre senyor. Perquè és mare, i les mares donen a les filles el que necessiten. Les mares o la qui estiga en lloc d'elles: en el cas de la criadeta, una divinitat. La criadeta és òrfena i és adoptada per una família que la tracta més o menys com una cendrellosa, però sense martiritzar-la massa. El cas és que una nit la deixen a la cura del fillet de la família, un xiquet de bolquers: li fan fer de mare, quan no ho és encara i no està preparada -exemple que es deixa cause com si res-. Una gran desgràcia ocorre quan la xiqueta acosta el bressol una mica massa al foc de la llar i el xiquet es crema i ella, de cor, demana auxili a la Divina Aurora. Mentrestant

²² Barbara Verzini, Op. Cit.

arriben la mare i el pare del nadó i, quan la xica anava a dir-los la veritat, veu com la criatureta està contenta i viva al seu bressolet.

Aquesta Maredéu ha fet el mateix miracle que feia “Déu entre nosaltres”, el seu fill Jesús, tal i com ell el feia, sense intermediaris ni mediacions: ressuscitar un mort. Jesús va dir-li a Llätzer “surt a fora!”²³, i va eixir cap a ell caminant de dins de la tomba, la xiqueta li diu a la Mare “salva’m” i la mare li dóna el que ha demanat.

Dir la veritat és molt important en aquesta rondalla i en altres on l'ordre simbòlic de la mare ompli l'espai dels fets que es contenen. Una de les rondalles amb més complexitat simbòlica que he trobat al recull de Francesc i que encara no entenc ben bé del tot és *Et vull més que un bon cagar*. I pel títol, mai no ho diríem! Però al conte hi ha màgia, hi ha un gripau que parla, un rei i tres princeses, i amb tots aquests signes de fantasia ha d'haver-hi símbols per força.

Quan el rei que tenia tres filles va demanar-los a cadascuna que explicaren com era el seu amor cap a ell, la princesa major i la mitjana van regalar les oïdes al seu pare amb allò que ell volia sentir, cosa que deixà el rei satisfet i tranquil. La petita, tanmateix, espontània i eixerida, li va dir a sa majestat, el seu pare, amb tota sinceritat: “*Et vull més que un bon cagar*”. Aquesta falta del respecte tan gran va suposar l'expulsió del regne per a la filla xicoteta.

El pare-rei va expulsar la xiqueta que va dir la veritat, i la va fer fora de la casa de la mare per un excés de paraules, de sinceritat i de realitat. La mare de la rondalla, la reina, no hi és -però hi deu haver estat alguna vegada, altrament la rondalla no es desenvoluparia de la manera com passa després- i, aquesta princesa, l'última de totes, ha començat el seu camí d'aprendre la llibertat, de fer-se dona, a partir de dir la veritat.

Passa el temps i el rei es posa malalt amb un grandíssim restrenyiment i cap dels metges de palau ni les dues filles que té -ha arribat a oblidar completament la tercera filla- comença a explorar els remeis que fa servir el poble. Una vella criada del rei -la nostra velleta coneguda que fa que l'heroïna o l'heroi es posen en camí cap a la transformació, si de cor ho volen- explica al rei que coneix una fetillera que fa un beuratge d'herbes que és molt efectiu per fer de ventre. Com que al rei tots li han fet creure que, de veritat, té poder, envia els soldats a portar la fetillera a palau i, es queda ben sorprès quan tornen amb la resposta:

- *Que vaja jo a palau? Això podíem arreglar! Damunt he d'anar-hi jo? D'això res! Si vol que li cure alguna cosa, que vinga ell a ma casa i parlarem. Jo no em moc d'ací!*

- *Però dona, que t'ho demana el rei!*

Però ella, que era més tossuda que una boira, no va cedir gens ni mica

²³ Joan, 11: 1-44.

Allà que cavalca el rei, que ni el cavalcar l'alleujava, que arriba a casa de la fetillera rondinant però amb la panxa plena de desesperació i la dona, parlant-li des de dins, encara el fa esperar una miqueta a la porta. Quan hi entra, i tot i que la fesomia de la dona li resulta familiar... ell a la seua! Que vol el remei! La fetillera li promet ajuda però abans el monarca ha de visitar un gripau que viu al braçal de la font, a la qual cosa el rei accedeix sense creure-s'ho massa. I, quan troba el gripau:

Per a la seua sorpresa, el gripau, en comptes de fugir, se'l queda mirar fit a fit.

- Ja has arribat?

El rei es va quedar tot sorprès i espantat que un gripau li parlara, i quasi li va costar dir:

- M'ha enviat la bruixa eixa que viu ací al costat. A buscar un gripau i t'he trobat a tu. I ara no sé què he de fer.

- A què has vingut ací?

- He vingut perquè no puc cagar des de fa molts dies i no sé què puc fer.

- Per a poder cagar, primer m'has de respondre aquesta pregunta: quantes filles tens?

El rei va dubtar una mica i hi va respondre:

- Dues!

- Dues? N'estàs segur?

- Bé, en tenia tres, però n'hi ha una que fa molts anys que no la veig i no sé res d'ella...

- I com és això? Què no la volies prou?

- És que em va fer una passada molt grossa i m'hi vaig enfadar molt...

- I què va ser?

- Li vaig preguntar que com em volia i em va respondre que "més que un bon cagar"! Tu creus que això està bé?

- I tu com et trobes ara que no pots cagar així com vols?

El rei es va quedar pensant una bona estona i callat i se'n va tornar capcot a ca la fetillera. Li va trucar a la porta i la fetillera li va obrir.

El gripau no li diu la veritat al rei de tot el que, a aquestes alçades de la història, deuen estar imaginant. El gripau, símbol de fertilitat, de terra i aigua, de transformació, canvi i moviment du al rei, a través de les paraules, del diàleg, a reflexionar i trobar la veritat per ell mateix.

En tornar a casa de la fetillera el rei li confessa com ha recordat que té una tercera filla i que ara s'adona que la sinceritat d'ella era veritable amor de filla i que li sap greu haver-la fet fora i ara a saber com la trobaria. No sabem si perquè encara està anestesià pel patriarcat o perquè el pobre home està ben apurat que no se'n tem, encara, del que esteu imaginant, així que agafa el remei i torna a palau.

Un dia que el rei ja es trobava molt millor, prenent-se les herbes s'ennuega amb un anell i, tot reconeixent que és l'anell de la seua filla menuda, se'n va a buscar la fetillera a demanar-li explicacions de com havia arribat aquell anell a la bosseta de les herbes -no hi cau, encara, el senyor rei-.

En arribar a casa la fetillera i dir-li ella que l'anell era seu i que no havia deixat d'estimar-lo, per fi s'adona el rei de qui té davant! Plora de l'emoció, demana perdó a la filla i plegats tornen a palau, d'allò més satisfets i el rei, especialment, ben

panxacontent. Veritat és que l'expulsió de la princesa va ser forçada, però la princesa-dona-fetillera va saber molt bé aprofitar les oportunitats que la vida li posava al davant, va fer el camí i, com a princesa que era, es va fer fetillera, sobirana de la seua persona i sàvia de la natura. Així és com va recuperar el seu pare i va poder tornar a la casa natal, fent-li engolir al pare-rei un parell -o tres!- de coses dures de pair.

“un *pasaje* hasta (...) como palabra, se parece a nuestro *umbral*, que expresa con nitidez el aspecto de la discontinuidad pero que implica, por tratarse de una noción científica moderna, que es medible y previsible, mientras que el *pasaje hasta* habla de una continuidad que se rompe en un punto que no se conoce hasta que se ha pasado y que no se puede fijar porque se mueve y esta en nuestro interior. (...) salto o pasaje que nada indica antes pero que, cuando ha ocurrido, aleja enormemente de la situación anterior -que efectivamente vemos desaparecer simbólicamente junto con su preposición típica *de-* para adentrarnos en un desconocido al que ya pertenecemos. (...) ¿Que hace entonces la alegoría? Esconde, como el seto del Infinito de Leopardi, haciendo así de lo visible el velo y la figura de lo invisible. O sea que convierte el significado literal en escondite de otra cosa. (...) Hay que decir, además, que los niños no han perdido nunca la capacidad alegórica. Por eso se han salvado los cuentos de hadas, pues ellos siguen comprendiéndolos en el significado que se esconde detrás del literal y se los hacen contar una y otra vez, porque en lo que a nosotras nos parece repetición, ellos oyen el inagotable significado oculto. Oyen el silencio que está mas allá de la cortina de las palabras y lo tocan casi, con el privilegio de la infancia²⁴.

Si aquesta princeseta no haguera tastat mai el beuratge que donen les mares, penseu que la història s'hauria esdevingut així? Que la mare estiga absent en el conte no vol dir que no haja existit mai i, de beuratges de mare, no n'hi ha dos d'iguals, alguns van més carregats de pebre, com el de la princesa fetillera, i altres més carregat de lluminosa i daurada mel de rusc quan la toca el sol, com el que devia prendre *La bona xiqueta*.

La bona xiqueta és per a mi una rondalla molt estimada, perquè la va contar la mare de Francesc i perquè l'impacte visual que provoca el trobe meravellosament divertit. De més a més, és una història senzilla, com una Cendrellosa molt popular, que passa en un escenari que es mou de la casa al riu i del riu a la casa, cosa que també m'agrada molt. La bona xiqueta és per a mi la definició del que és la grandesa de les dones: una Jeanne D'Arc, Juana Inés de la Cruz o Isabel de Villena, i tantes altres dones, que han caminat pel món amb una estrela al bell mig del front. Transcendeixen la terra i s'enlairen al cosmos amb la seua grandesa, una grandesa que, alhora, és senzilla i elemental, com la de la xiqueta.

L'argument és conegut: el vidu que té una filla que troba molt a faltar sa mare. Una veïna que també és vídua i té una filla més o menys de la mateixa edat enganya la xiqueta amb paraules dolces i es casa amb el vidu, convertint-se en marastra de la bona xiqueta. Mentre la marastra i la germanastra viuen a la

²⁴ Muraro, Luisa. «La alegoría de la lengua materna». *DUODA: estudios de la diferencia sexual*, 1998, Núm. 14, <<https://raco.cat/index.php/DUODA/article/view/62299>>

regalada, la bona xiqueta fa totes les faenes, que a més ha de fer ràpid i bé. Un dia que va a llavar al riu, la bona xiqueta troba una velleta coneguda nostra i l'ajuda amb la bugada. La fada padrina-velleta que va pel món investigant com és el cor de les persones, li fa un regal i a l'endemà s'alça amb una preciosa estrela enmig del front. La marastra, tota envejosa, envia la seua filla al riu però clar, com que no ha après a dir la veritat, no sap fingir la bondat i acaba amb el particular do d'un gran moc de polit que li penja des del front fins a més avall del nas.

Ana Cristina Herreros diu que, als contes tradicionals, la mare i la madrastra són la mateixa cosa²⁵. Ella posa l'exemple de la mare que t'envia a ordenar la teua habitació i la que et cura una ferideta, però portat a l'extrem perquè es tracta de contes. També diu que la madrastra manifesta el desig i la mare el calla. Jo no ho veig tan senzill, pense que les madrastreres -dels contes- no cultiven la relació i moltes vegades assisteixen impassibles al patiment dels altres -queden tancades a l'altre-. Siga com siga la cosa, aquesta afirmació em porta a un fragment de Luce Irigaray que diu:

“Otro aspecto que debemos cuidar es, sobre todo, no volver a matar a esa madre sacrificada en el origen de nuestra cultura. Se trata de devolverle la vida a esa madre, a nuestra madre en nosotras, y entre nosotras. De no aceptar que su deseo quede anulado por la ley del padre. De darle el derecho al goce, a la pasión. De darle el derecho a las palabras y, por qué no, a veces a los gritos, a la cólera²⁶”.

3. FINAL

Dibuixar amb el dit una estrela al front

Com fer un final quan el que vull és tornar a començar?

Les rondalles han perviscut milers d'anys a l'europa occidental i ara... sembla que s'acaben. En general, l'oralitat ha perdut força al nostre context, a l'escola, a les famílies, als carrers, d'uns anys ençà. La manera de viure en família ha patit un canvi molt significatiu; la gran mobilitat de les persones, el treball i el temps que hi dediquem i, tot plegat, acostumar-nos a viure tot ignorant l'altre, pensant que la vida és individualisme consumista per a la classe mitjana; poder i riquesa a un nivell inimaginable per als més rics i supervivència per als pobres. I, què hi farem si el món és així?

De cap manera trobaríem aquesta visió tan catastrofista ni del món ni de la vida a les rondalles de por més esfereïdores. A les rondalles sempre hi ha oportunitats, velletes que ajuden, misteris i màgia, transformacions de l'interior que canvien el món. Fins i tot els monstres ens fan un bé, ens treuen la por de dins i la deixen fora, encarnada, ens diuen la veritat de la maldat i per norma general són

²⁵ Herreros, Ana Cristina (2020) *El origen de los mitos del amor romántico en los cuentos tradicionales*, videoconferència en Va de cuentos, Alacant.

²⁶ Luce Irigaray, Op. Cit.

vençuts per éssers humans molt més dèbils que ells, sovint criatures que els fan fugir o amagar-se, amb enginy i cooperació, sense violència

A la publicació del grup de la llibreria de dones de Milà *El final del patriarcado (ha ocurrido y no es por casualidad)*, aquest fragment sembla que estiguera definint l'acte de contar rondalles tradicionals com una manera possible i fàcil d'obrir contextos de paraula i diàleg, per fer simbòlic de confiança, amanit de rialles i esglais, obert a preguntes i a somnis, obert al misteri que permet tot d'interpretacions possibles:

“Nombrar la realidad que cambia, nombrarla con tanta precisión, es apostar por el mundo, abriéndole las puertas de su más. En otras palabras, lo simbólico (apostar es un hacer simbólico) triunfa sobre el “sol negro” y libera el deseo. Por eso tenemos ganas de reír. Lo simbólico ¿qué es? La lengua que hablamos y la voz que tenemos para hablar, con su admirable capacidad para revolucionar lo real. (...) La lengua no es una suma de palabras, como podría parecer, sino una multiplicación y, más que una multiplicación, una partida abierta que se asoma al más porque, como bien sabe la lingüística, una palabra nueva puede volver a poner en juego el significado de todo nuestro decir (y vivir) pasado. (...) La política de la diferencia femenina es una política de lo simbólico. Lo simbólico la abre, liberando el deseo que, de por sí, está siempre listo para captar las ocasiones, también las menores. Lo simbólico no es resistencia sino relance, se parece más al juego que al trabajo, pero al juego de las criaturas pequeñas, ligero y perseverante²⁷”.

Quan Francesc va recollir les rondalles al llarg de tants anys no hi havia una voluntat en ell de reflexió lingüística, filològica o literària. Només d'intentar fixar la paraula en un paper perquè no s'esvaís en faltar les persones velles que li les contaven. Quan li les van publicar i il·lustrar, per dues vegades, es va sentir tan orgullós i feliç perquè, segons m'explicava, amb el llibre físic podia:

“Tornar tot l'afecte que havia trobat en la família amb la paraula. Les rondalles i Beneixama eren ma mare, un lligam que m'unia a ella, el món de la meua àvia i les altres ties, el món on jo era feliç. Nadar com en un líquid amniòtic de paraules, sentiments i afectes, tornar al ventre matern que era la família que jo volia. Més que la llengua, era l'estimació que jo havia rebut a través d'eixes paraules”.

Al pròleg de Marita Sterck a la meravellosa antologia *El despertar de la belleza* -que en l'original es titula *Bloom*, florir-, l'antropòloga, que va passar més de vint-i-cinc anys convivint amb pobles d'arreu i aprenent la seua literatura oral, ens dona unes quantes raons per posar en circulació els contes tradicionals sense mutilar-los, canviar-los o provar d'adaptar-los al present, a la falsa igualtat i al políticament correcte:

“Estos cuentos con moraleja instan a la obediencia y al acatamiento del sistema establecido, pero a la vez son emocionantes, atrevidos y soeces, subversivos y díscolos. (...) Se repite una y otra vez el mismo mensaje: amar también es saber desprenderse. Los jóvenes no son los únicos que crecen; sus padres y sus abuelos crecen con ellos. (...) Gracias a esta riqueza, los cuentos admiten lecturas muy diversas. Si transmitieran un único mensaje, si fueran unívocos, no tendría cabida la imaginación. Al ayudar a los jóvenes a familiarizarse con su nuevo cuerpo y con la edad adulta, estos relatos les brindan la oportunidad de asumir un papel activo, en busca de respuestas personales. Sin interpretación creativa no puede haber crecimiento. (...) Estos cuentos enlazan con las dudas, los sueños y las fantasías que

²⁷ Grup de dones de la Llibreria de dones de Milà (Rivera, María-Milagros, trad., 1996) *Sottosopra: El Final del patriarcado: (ha ocurrido y no por casualidad)*, Ed. Llibreria de les dones, Milà.

albergan los jóvenes, y con el deseo de saber en qué consiste el amor. Sobrecogedores, durísimos y crueles, hablan también de nuestros miedos atávicos: del temor a explorar un cuerpo ajeno. (...) del miedo al carácter inhumano del (primer) contacto sexual, del temor a desangrarse por completo, y a que el propio cuerpo no sea capaz de dilatarse lo suficiente como para gestar y dar a luz a un bebé. (...) Aquello que produce asombro tiene una gran capacidad de impacto, al ser capaz de romper con las evidencias y el inmovilismo.(...) Nos incitan a aportar una interpretación y una lectura desde lo más hondo de nuestro ser.(...) Eso es lo que nos define como seres humanos: el deseo y la necesidad de encontrarle un sentido propio a todo, en cualquier momento y en cualquier lugar. Y eso es lo que nos permite crecer. (...) La educación y sobre todo la enseñanza deberían llevar incorporada una fascinación por lo desconocido. Si bien es cierto que los padres y los profesores deben dar seguridad a los jóvenes, también tienen que dejar un margen para la *inseguridad*²⁸

Ara que Maria comença a llegir, veig com ella crea amb les rondalles: les dibuixa, n'inventa seguint el model, les vol representar en teatre, es disfressa dels personatges... I les pantalles no estan en contra d'aquestes altres creacions, poden ser les nostres aliades -haurien de ser-ho!- en un món que ja es comunica així: podem mostrar-li rondalles d'arreu del món i comparar-les, pensar-hi, inventar-ne, etc. Tampoc té la pantalla ni el llibre per què substituir l'oral: abans de saber llegir el patrimoni del conte oral ja formava part del dia a dia de la nostra filla i no ens ha tocat fer tot l'esforç a son pare i a mi, tot i que sí que ho teníem present. Aquest patrimoni de les rondalles s'està recuperant ara al País Valencià sense amputacions ni *políticament correctes* -gràcies, Maredéu!- des que hi va haver el canvi de govern després de dues dècades i mitja de governs del Partit Popular.

Maria va nàixer el 2016 i, a partir del 2017, es va poder començar a programar cultura en valencià i la televisió autonòmica tancada pels corruptes es va recuperar el 2018 amb iniciatives de qualitat relacionades amb el patrimoni oral dedicades als xiquets i xiquetes. Quan era molt xicoteta, dos o tres anys, va conèixer les rondalles de la mà del músic Dani Miquel que les havia fetes cançó -com la de [Cigronet](#) o amb els [monstres valencians](#)- i amb una obra de teatre de titelles amb el grup teatral *Disparatario*. A la televisió *À Punt* hi ha rondalles tradicionals en [píndoles audiovisuals](#), molt ben fetes, i ara fa poc el grup musical Rapsodes ha traslladat a lletres rimades en vers i música rap [unes quantes rondalles](#) i, també n'ha fet un musical: [Rip Rap Rondalles](#). Contacontes com Carles Cano i Almudena Francés i tota una nova generació de narradors i narradores orals -Tània Muñoz (Castelló), Anna Canet (Gandia), Rosanna Espinós (Alcoi), Rosa Fraj i Maricuela (Alacant), Mari Poppins (Dénia), Lorena Comín (Argentina), Blai Senabre (Altea), el tio Vicent (València), Lluís Abad (Petrer), Edu Borja (Benimaclet), Vicent Cortés (els Serrans), el Gran Jordiet, Vicent Camps, Rodamons Teatre, etc- són ara visibles a les places i els carrers dels pobles i de la capital, també a grans ciutats com Elx o Alacant i organitzen trobades de narració oral obertes a les famílies i al poble, com la de [Penàguila](#), que ajunta les persones i reviscola els nuclis de població menuts. Museus com el d'Etnologia també programen [activitats i](#)

²⁸ Marita De Sterck, Op. Cit.

[exposicions](#) al voltant de la literatura oral tradicional, sobretot al voltant de Tots Sants i Nadal.

Jo no puc definir amb paraules exactes el que he sentit aprofundint en aquestes rondalles, que intuïa que amagaven altres missatges però no havia arribat encara a elles. Era com una cosa de Francesc que jo considerava més local i folklòrica, d'amor a la terra, la llengua, la família. I ara em sent com si hagués descobert un tresor que he d'oferir, perquè encara que no tots els contes s'al·linen amb l'ordre simbòlic de la mare, el caliu de l'oral que contenen és molt poderós per a tornar a aquest ordre.

Continua Marita De Sterck:

“En mi calidad de antropóloga y autora de literatura juvenil, tomo muy en serio a los jóvenes, me niego a subestimarlos y apuesto decididamente por estos cuentos osados –siguiendo las huellas de quienes continúan organizando rituales de crecimiento–, convencida de que la juventud está preparada para afrontar estas narraciones y tiene derecho a conocerlas.(...) Se les inculca la diferencia entre la provocación como transgresión normativa y el juego provocador propio de unos relatos que tratan temas delicados respetando en todo momento las normas morales».(...) No creo que la soledad de la adolescencia y la posibilidad de recurrir a generaciones anteriores sean incompatibles. Estoy convencida de que estos cuentos también lograrán despertar el interés de los jóvenes de la era de internet. Dudo que les hagan daño, por muy duros que sean algunos de los relatos. Sin duda encontrarán algo que los cautive hasta en las historias más estremecedoras. En realidad, se les ofrece una forma arquetípica para reflexionar acerca del incesto, la menstruación, la fertilidad, los celos y la muerte. Es muy probable que nuestros adolescentes se sientan intrigados y que les entren ganas de hablar sobre estos temas. Para ellos, el valor de los relatos radica en que a través de una narración sugestiva y abierta les brindan acceso a los secretos de la vida. Gracias a su carácter estratificado, los cuentos les permiten extraer lo que comprenden o lo que pueden asimilar. Solo adquieren sentido en un contexto de crecimiento y desarrollo. (...) Estoy convencida de que los cuerpos de los jóvenes necesitan cuentos para crecer. Cuentos que verbalicen el crecimiento, que activen el conocimiento que llevamos anclado en nuestras carnes desde niños, que supongan una iniciación tanto desde el punto de vista literario como emocional, que encierren una invitación a jugar con las imágenes, a descubrir los diferentes niveles de significado y a interpretar los espacios en blanco. (...) Ni lo que tramaban el renegrido diablo del cieno y el lobo con las niñas malas ni el grado de su voracidad se describían con palabras, sino con silencios elocuentes. Los fragmentos implícitos tenían que ver con un conocimiento borroso, aún no adquirido del todo, un conocimiento que ansiaban las niñas y que poseían las mujeres. Ahora lo llamaría *carnal knowledge*, el conocimiento del cuerpo, tal y como se refleja en la carne amada. Ahora vincularía los momentos clave de mi crecimiento con los relatos que me contaron entonces. Ahora afirmaré que los jóvenes tienen derecho a ser iniciados en el conocimiento narrativo autóctono, el denominado *indigenous knowledge*, y también en los cuentos procedentes de culturas lejanas, con la profunda extrañeza que ello conlleva. Tal vez estos relatos expresen unas verdades que no logramos asimilar de ninguna otra manera. Tal vez resulte imposible vivir determinadas experiencias sin apoyo narrativo. Los relatos nos ayudan a situar nuestras vivencias altamente fragmentadas en un todo coherente, conciliando elementos irreconciliables. Estos relatos ocultan a la vez que desvelan, consuelan a la vez que atemorizan. Nos sumen tan

pronto en el orden como en el caos. Construyen y destruyen mundos. Nace una nueva generación y se acepta que una parte de ella venga dada por las generaciones anteriores²⁹”.

Tot i que fa molts anys que llig rondalles a l'Institut amb els meus alumnes, sempre ho havia fet didàcticament; fins i tot quan preparàvem una representació, un vídeo, un mural... pensava en un objectiu educatiu. Ara ho faré creativament, oralment, teatralment, musicalment... perquè m'encanta fer coses amb les i els adolescents, en aquesta edat meravellosa en la qual floreixen -i es rebelen!-, però, sobretot, perquè les rondalles eduquen com eduquen les mares, amb amor, i són relats amb els quals, podem propiciar l'oralitat en relació que és creadora de llibertat. En paraules de María-Milagros Rivera Garretas:

“La libertad, como la política, nace del amor y de la contradicción. De la contradicción entre el deseo y la mediación histórica: o sea, de la contradicción entre lo que una o uno quiere hacer para ser (o, como solemos decir, para existir con felicidad) y el sentido que encuentra circulando en su mundo. Esta contradicción se da en cualquier relación social y humana: se da entre una madre y su hija, se da entre una hija y su padre, entre un hijo y su padre, entre un hijo y su madre, entre estudiantes y profesoras o profesores, y así sucesivamente. Pero la matriz y la cuna de la contradicción de la que nace o puede nacer libertad es la relación entre madre e hija. Porque esta es la relación primigenia de la vida humana, la que custodia el amor, la que hace o puede hacer genealogía, educación y cultura, la que sustenta la lengua materna, la que civiliza o puede civilizar, como sabemos bien en las sociedades mediterráneas, que hemos conservado el culto prepatriarcal de *les tres mares* -las tres madres: la abuela, la madre, la hija³⁰”.

Abans no ho sabia veure, no ho podia veure això abans de ser mare, abans de llegir tantes dones que em parlen a mi, abans d'escriure tant desde mi com he escrit, abans de començar a teixir nous lligams amb la meua pròpia mare.

Abans de descobrir el cosmos a dins de nosaltres, a dins de mi.

²⁹ Marita De Sterck, Op. Cit.

³⁰ Rivera María-Milagros, (2012) *El Amor es el Signo. Educar como educan las madres*. Sabina Editorial. Madrid.

Bibliografia

Beltran Llavador, Rafael (2007): *Rondalles populars valencianes*, Ed. Universitat de València, València.

De Sterck, Marita (2014), *El despertar de la belleza. Sesenta cuentos populares de los cinco continentes*, Editorial Siruela, Madrid.

Gascon i Navarro, Francesc (1999): *Rondalles de la Vall d'Albaida i l'Alcoià*, il·lustrades per Paco Camús, Ontinyent, IEVA-Ajuntament d'Ontinyent.

- (2011): *Rondalles de Beneixama*, il·lustrades per Empar Piera, Alzira, Editorial Germania.

Herreros, Ana Cristina (2020) *El origen de los mitos del amor romántico en los cuentos tradicionales*, videoconferència en Va de cuentos, Alacant.

- (2020) *Mujeres que sangran: hacerse mujer en los cuentos tradicionales*, videoconferència en Va de cuentos, Alacant.
- (2020) *Personajes de miedo en los cuentos tradicionales*, videoconferència en Va de cuentos, Alacant.

Irigaray, Luce, (1994) *El cuerpo a cuerpo con la madre. Debate feminista*, 10, Universidad Nacional Autónoma de México.

Jourdan, Clara, (2004,) *Notas sobre la práctica de la autoridad*, dins Monogràfic «Enseñar la libertad». a *DUODA: estudis de la diferència sexual*.
<https://raco.cat/index.php/DUODA/issue/view/5221>

Mercader, Laura, Coord. (2021) *Ser madre es un placer. Historias de libertad femenina en Europa*. Icaria editorial. Barcelona.

Muraro, Luisa, (2010) *La verdad de las mujeres*. DUODA: estudis de la diferència sexual, Barcelona.

- «La alegoría de la lengua materna». *DUODA: estudis de la diferència sexual*, 1998, Núm. 14, <<https://raco.cat/index.php/DUODA/article/view/62299>>
- «Enseñar la libertad». *DUODA: estudis de la diferència sexual*, 2004, Núm. 26, <<https://raco.cat/index.php/DUODA/article/view/62832>>
- «El pensamiento de la experiencia». *DUODA: estudis de la diferència sexual*, 2007, Núm. 33, <<https://raco.cat/index.php/DUODA/article/view/121111>>
- (1994): *El orden simbólico de la madre*. Editorial horas y HORAS. Madrid.

Rivera María-Milagros, (2012) *El Amor es el Signo. Educar como educan las madres*. Sabina Editorial. Madrid.

- (1996). "Partir de sí", revista *Perspectivas*, Isis Internacional, Ciutat de Mèxic.

Ruiz, Azucena (2013) "Dones sàvies. Saviesa mèdica femenina", dins *Moments històrics de les dones a Catalunya*, Biblioteca Virtual Duoda.

Grup de dones de la Llibreria de dones de Milà (Rivera, María-Milagros, trad.,1996) *Sottosopra: El Final del patriarcado: (ha ocurrido y no por casualidad)*, Ed. Llibreria de les dones, Milà.

Verzini, Barbara (2021): *La Madre en la Mar. El enigma de Tiamat*. Edición independiente A mano (Verzini i Rivera Garretas ed). Verona i Madrid.